Tartu Riikliku Ülikooli

N S V L ajaloo kateedri

V. Jõeso

Mart Miti tegevus Tartu

Eesti Põllumeeste Seltsis

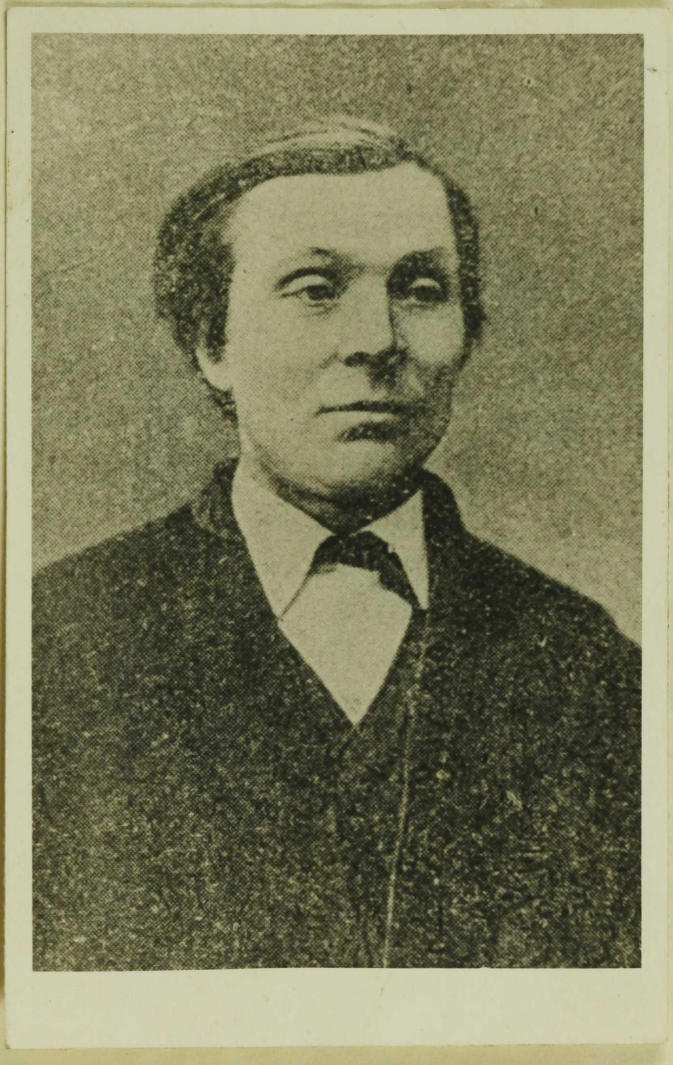
Diplomitöö

N S V L ajaloo kat.
inv. nr. 1619

Juhendaja:
ajaloo-teaduste kandi-
daat V. Sillivask

Tartu Ülikooli Raamatukogu
ARHIIVKOGU

Tartu 1961

Mart Mitt 1833-1912. a.

Lisajuhatus

Kapitalismi võidukäigu baasil tekkinud rahvuslik liikumine oli XIX sajandi II poole tähtsam ja ulatuslikum ühiskondlik-poliitiline liikumine Eestis. Eesti kodanlik rahvuslik liikumine arenes antifeodaalse talurahvaliikumise baasil, kusjuures talurahva laiad hulgad moodustasid rahvusliku liikumise peamise kandva jõu, tema juhtideks aga oli noor rahvuslik kodanlus ja kodanlik intelligents.

Rahvusliku liikumise mõjul tekkis ja arenes eesti rahvuslik kirjandus, kunst ja teater. Sellal asutati ka eesti tähtsamad põllumeeste ja teatriseltsid. Alustas tööd Eesti Kirjameeste Selts. Püüti luua esimest eesti õppekeelega põllumajanduslikku keskõppeasutust nn. Eesti Aleksandrikooli ja organiseeriti kollektiivsete palvekirjade saatmist Peterburi. XIX sajandi 60-ndail aastail alanud rahvuslik liikumine haaras kõiki rahva elu alasid.

Rahvuslik liikumine Eestis oli oma teravikuga suunatud nn. balti erikorra vastu, mis kujutas endast balti parunite vanadest feodaalsetest privileegidest kinnipidamist, mis pidurdas pärisorjuse likvideerimist ja ühiskondliku korra edasist arengut.

Rahvuslikus liikumises kujunes välja XIX sajandi 70-ndateks aastateks kaks suunda: kodanlik-demokraatlik suund eesotsas C. R. Jakobsoni, J. Köleri, M. Miti ja vendade Petersonidega ning kodanlik- klerikaalne suund eesotsas J. V. Jannseni ja J. Hurdaga.

Rahvusliku liikumise käigus asutatud põllumeeste seltsid omasid suurt osa talupoegade organiseerimisel nende majandusliku olukorra parandamiseks ja võitlusse koondamiseks saksa mõisnike eesõiguste vastu. 1870. a. asutati Tartu Eesti Põllumeeste Selts ja Pärnu Põllumeeste Selts. Järgmisel aastal lisandusid neile veel põllumeeste seltsid Viljandis ja Võrus.

Põllumeeste seltside loomisel oli esialgseks initsiaatoriks J. V. Jannsen. Ta valiti ka esimese põllumeeste seltsi — Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi — preisidendiks. Kodanlik-klerikaalne suund eesotsas J. V. Jannseniga tahtis kasutada põllu-

meeste seltse ainult agrotehnilis eks propagandaks. Nad eitasid rahvahulkade aktiivset poliitilist võitlust . Kogu rahvuslik liikumine pidi selle suuna esindajate arvates piirduma eesti rahva majandusliku jõukuse suurendamise ja rahvusliku kultuuri arendamisega, mis pidi aja jooksul kõik kodanlikud hüved kätte tooma. See suund oma tegevusega läks rahvuslike huvide reetmisele.

Kodanlik-demokraatlik suund pööras suurt tähelepanu põllumeeste seltsidele, sest nende kaudu oli võimalik teostada talupoegade majandusliku, poliitilise ja ideoloogilise võitluse juhtimist. Selle suuna juhtimisel kujunesid põllumeeste seltsid mõisnike vastu sihitud võitluse organiteks. C.R. Jakobsoni aktiivsel tegevusel läks kõigi eesti põllumeeste seltside juhtimine XIX sajandi 70-ndail aastail demokraatliku suunna kätte. Demokraatliku suuna poolt viidi põllumeeste seltsides ellu G.R. Jakobsoni võitlusprogrammi.

Käesolev diplomitöö käsitlebki eesti rahvusliku liikumise kodanlik-demokraatliku suuna esindaja M. Miti majanduslikku tegevust Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi preisidendina aastatel 1874 - 1883. M. Miti tegevuse ajal elustus uuesti Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi tegevus, mis pidi eelmise preisidendi J. V. Jannseni ajal välja surema. Tartu Eesti Põllumeeste Selts levitas uuemaid maaharimise ja karjakasvatamise viise, korraldas näitusi ja esitas palvekirju talupoegade olukorra parandamiseks. M. Mitt asus antifeodaalsel mõisnikevastasel seisukohal ja viis Tartu Eesti Põllumeeste Seltsis ellu C.R. Jakobsoni poolt juhitava demokraatliku suuna programmi.

M. Miti elu ja tegevust, tema ühiskondlik-poliitilisi vaateid on seni analüüsitud vähe. Kodanliku perioodi autoritest võiksime mainida ainult A. Kruusbergi tööd, „Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi algpäevilt". Selles lühiuurimuses on antud ainult faktiline materjal Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi tegevuse kohta, kuid ei ole antud analüüsi ega hinnangut M. Miti tegevuse ja tema majanduslike ja poliitiliste vaadete kohta. Marksistliku hinnangu M. Miti tegevusele, tema majanduslikele vaadetele, on andnud lühidalt L. Loone kogumikus „Põhijooni majandusliku mõtte ajaloost Eestis XIX sajandil".

Käesoleva diplomitöö kirjutamisel on kasutatud Eesti NSV TA Friedrich Reinhold Kreutzwaldi nimelise Riikliku Kirjandusmuuseumi (KM) Käsikirjade Osakonna (KO) ja Arhiiv - raamatukogu materjale. M. Miti elu ja tegevuse kohta säilinud käsikirjalised materjalid on eestikeelsed ja tindiga kirjutatud. Osa materjale: kõnede mustandid ja kirjad on raskesti loetavad, sest esineb mahatõmbamisi ja juurdekirjutisi. Oma elu ja tegevuse kohta kirjutas Mart Mitt mälestuste kogumiku, millest on valmistatud üle 500 leheküljeline trükitud koopia „Mart Mitt'i Elu lugu", Aia luguga ühendatud viisil Kirja panema hakatud".

Eesti NSV Riiklikust Ajaloo Keskarhiivist on kasutatud fondi 1858 - Eesti Põllumeeste Selts Tartus. Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi kohta olevad materjalid ENSV Riiklikus Ajaloo Keskarhiivis on vene-, saksa- ja eestikeelsed. Osa käsikirju (koosolekute protokollid) on kirjutatud pliiatsiga, kus on tehtud palju parandusi ja täiendusi, millised käsikirjad on raskesti loetavad.

Diplomitöö kirjutamisel on kasutatud sellel perioodil ilmunud ajakirjandust: „Eesti Postimees", „Eesti Põllomees", „Sakala", „Tartu Eesti Seitung", „Valgus". Üldseisukohtade võtmisel on diplomitöö autor kasutanud K. Siilivase artiklit „Rahvuslik liikumine Eestis XIX sajandil" ja E. Janseni poolt koostatud artiklite kogumikku „C. R. Jakobson ja tema ajastu".

M. Miti ühiskondlik-poliitiliste vaadete kujunemisel ja tegevuse valgustamisel Tartu Eesti Põllumeeste Seltsis on antud diplomitöö jaotatud kuude peatükki. Esimeses peatükis annan majanduslik-poliitilise ülevaate XIX sajandi teisest poolest. Teises peatükis käsitlen Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi loomist ja esialgset tegevust J. V. Janseni ja J. Hurda preisidendi oleku ajal ja M. Miti tegevust põllumeeste seltsis. Kolmandas peatükis käsitlen M. Miti tegevust Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi preisidendina ajavahemikul 1874-1877. Neljandas peatükis käsitlen M. Miti tegevust Tartu Eesti Põllumeeste Seltsis uute progressiivsete põlluharimisviiside levitamisel. Viiendas peatükis käsitlen Tartu Eesti Põllu -

meeste Seltsi osavõttu rahvusliku liikumise suurüritustest. Kuuendas peatükis käsitlen M. Miti ühiskondlik-poliitilisi ja majanduslikke vaateid.

M. Miti ühiskondlik-poliitiliste vaadete kujunemist ja tegevust Tartu Eesti Põllumeeste Seltsis püüan seostada kaasaegsete sündmustega, mis võimaldab anda õige hinnangu M. Miti tegevuse kohta.

I peatükk

Sotsiaal-poliitiline olukord Eestis XIX saj. II poolel ja kodanlik-rahvuslik liikumine

XIII sajandi lõpul alanud feodaal-pärisorjusliku korra kriis süvenes edasi XIX sajandi algul, mis viis pärisorjusliku korra lagunemisele nii Venemaal kui ka Eestis. Kapitalistlike suhete arenemine toimus Eestis kiiremini kui Venemaa sisekubermangudes, sest Eesti oli tihedalt seotud kaubanduslike sidemetega Venemaaga ja välismaaga.

Feodaalsuhete kriisi ja talurahva kasvava klassivõitluse survel oli kohalik balti aadel ja tsaarivalitsus sunnitud kaotama 1816. ja 1819. a. talurahvaseadustega pärisorjuse Baltimaadel. Võitlus pärisorjusliku korra kaotamise eest toimus eesti ning läti talupoegade ja balti- saksa mõisnike vahel, mis oli objektiivselt võitlus kapitalismi kahe erineva arenemistee eest. „Esimesel juhul feodaalne mõisamajandus kasvab aeglaselt ümber kodanlikuks, junkurlikuks, määrates talupojad aastakümneteks kõige piinarikkamale ekspropri eerimisele ja orjusele... Teisel juhul mõisamajandust pole või selle purustab revolutsioon, mis konfiskeerib ja killustab feodaalmõisad."[1]

Ülalmainitud talurahvaseaduste rakendamine tähendas balti mõisnike asumist kapitalismi arenemise preisi tüüpi teele. Talupojad said küll isiklikult vabaks aga kogu nende maa kuulutati mõisnike omandiks. Maata jäänud talupojad pidid mõisnikelt maad rentima, mis oli „orjastava, s. o. maa poolpärisorjusliku rentimise ja teorendile rajatud majapidamise s. o. teoorjuse pandiks, mis erakordselt pidurdas kapitalismi arengut ja tootlike jõudude kasvu vene põllumajanduses."[2]

Samal ajal need reformid siiski soodustasid kodanlike suhete kujunemist põllumajanduses. Kasvas ühiskondlik tööjaotus, täienes ja spetsialiseerus põllumajandus, kasvas karjamajandus, arenesid kaubalis-rahalised suhted, suurenes talurahva diferentseerumine. Talupoegade massist eraldusid jõukamad talurentnikud, mõldrid ja kõrtsmikud, kes rikastusid sulaste ja vabadike ekspluateerimisest ning äritsemisest. Laostunud talurentnikud aga suurendasid maata talurahva massi.

---

1 V. I. Lenin, Teosed, 13. kd., Tallinn 1953, lk. 211.

2 V. I. Lenin, Teosed, 13. kd., lk. 212.

Järjest teravnevad ühiskondlik- poliitilised vastuolud ja ja talurahva liikumise kasv ning diferentseerumine olid tähtsateks teguriteks, mis sundisid mõisnikke teorendi süsteemist loobuma. Liberaalsed mõisnikud nõudsid teorjusest loobumist, üleminekut raharendile ja talude müümisele. See vastas kapitalistlikeks ettevõtjaiks muutuvate mõisnike huvidele, kes hakkasid siirduma palgatööjõu kasutamisele. Selleks vajas mõisnik raha, mida ta hakkas saama raharendist ja talude müümisest. Kapitalistlike suhete arenemine külas oli selle muutnud mitte ainult võimalikuks, vaid paratamatuks.[1] Kui mõisnik tahtis säilitada oma võimu, tuli neil soodustada jõukate talupoegade arengut külas.

Eesti ja läti talurahvaliikumise survel olid balti mõisnikud sunnitud välja töötama uued talurahvaseadused, mis kehtestati Liivimaal 1849. ja 1860.a., Eestimaal 1856.a. ja Saaremaal 1865.a. Kõik need kolm talurahvaseadust kehtisid mõningate hilisemate muudatuste ja täiendustega kuni 1917.a. Oktoobrirevolutsioonini.[2] Olles küll valitsevate klasside katseks ületada kriisi rahulikul teel, vastasid nad rohkem kui eelmised talurahvaseadused kapitalistlike suhete arengule põllumajanduses võimaldades üle minna kapitalistlikule raharendile ning avades tee talupoegade maaomandi tekkimiseks talude päriseksostu teel. Kogu maa omanikuks loeti endiselt mõisnikku, kuid nn. orjuse- ehk vakumaad Liivimaal ja talurendimaad Eestimaal, mis olid talupoegade kasutada võis mõisnik nüüd ainult rentida või müüa talupoegadele, mitte aga mõisastada.[3] Talurendimaast eraldati Liivimaal umbes viiendik kvoodimaa nimetuse all, Eestimaal nn. kuuendikumaa, mida võis mõisnik mõisastada või anda talupoegadele rendile. Sellega sidus mõisnik endiselt osa talupoegi mõisamajapidamise külge. Maata inimeste kohta kehtestati töösundus.,,Kes ei leidnud tööd, kuulutati hulguseks ja saadeti sunniviisil tööle valda, mõisa või vabrikusse."[4] Seega kindlustati mõisnike ja kujuneva maakodanluse huvides varatu talurahva ekspluateerimine. Uued talurahvaseadused olid kapialistlike suhete arengu tulemuseks põllumajanduses, mis viidi ellu talurahvahulkade arvel. Kapitalismi hoogsat arengut põllumajanduses takistas feodaal-pärisorjuslike jäänuste säilimine ja balti erikorra eesõigused.

---

1 Eesti NSV ajalugu, Toimetanud G. Naan, Tallinn 1957, lk. 190; edaspidi = Eesti NSV ajalugu.

2 Sealsamas

3 Eesti NSV ajalugu, kolmes köites, I köide, Tallinn 1955, lk. 635; edaspidi = Eesti NSV ajalugu, I.

4 ~~Edaspidi~~ Eesti NSV ajalugu, lk. 202

XIX sajandi keskel teravnes Venemaal pärisorjusliku süsteemi üldine kriis, mis kasvas üle revolutsioonilis-eks situatsiooniks. Venemaa majanduslik ja ühiskondlik areng nõudis ühe tungivalt pärisorjuse kaotamist. Massiline talurahvaliikumine ähvardas kasvada üldis-eks revolutsioonilis-eks väljaastumis-eks, milleni ta siiski ei jõudnud, sest sadu aastaid mõisnike orjuses vaevlenud talurahvas ei olnud suuteline tõusma teadlikule võitlusele vabaduse eest, revolutsiooniline töölisklass oli alles kujunemas.

Väljakujunenud olukord lahendati 1861.a. talurahvareformiga, mis „tähistab pärisorjuse ajastust väljakasvanud uue, kodanliku Venemaa algust."[1] Pärast reformi läbiviimist Venemaal jäi püsima talurahva rõhumine mõisnike poolt ja arvukad pärisorjuse jäänused. Revolutsiooniline liikumine jätkus ka pärast pärisorjuse kaotamist, mille surve-l tsarism oli sunnitud teostama rea uusi kodanlikke reforme 60-70-ndail aastail.

Ka Eestis kujunes välja revolutsiooniline situatsioon talupoegade võitluse näol mõisnike vastu 50-ndate aastate lõpul. Talupoegade liikumise põhjus-eks oli raske olukord. Eesti talurahva maata vabastamine pärisorjus-est oli kaasa toonud viletsuse kasvu ja ekspluateerimise tugevnemise.

1858.a. toimusid talurahva rahutused kogu Eestimaa kubermangus. Rahutuse ajendiks oli uue talurahvaseaduse teatavakstegemine, millelt talupojad olid lootnud teokoormiste vähendamist. Ulatuslikum liikumine toimus nn. Mahtra sõja nime all Lõuna-Harjumaal, kus talupojad keeldusid tegemast vihatud abitegu. Talupoegade väljaastumisi toimus 1858.a. rohkem kui 75 mõisas.[2] Nendes liikumistes olid põhijõuks teosulased ja teorendi talupojad. Kõik need rahutused suruti maha sõjaväe saatmise-ga rahutuste keskustesse, massilise peksu ja vangistustega.

Eesti talurahva võitlus ajas nurja balti mõisnike katsed säilitada teoorjuslikke suhteid uute reaktsiooniliste talurahvaseaduste väljatöötamise abil. Talurahva antifeodaalne võitlus jätkus ka 50-60-ndate aastate vahetus-el. Talupojad keeldusid sõlmimast teoorjust sisaldavaid rendilepinguid, tasumast mõisnike poolt tõstetud renti, panid vastu talud-est

---

1 V. I. Lenin, Teosed, 21. kd., Tallinn 1953, lk. 187.

2 Eesti NSV ajalugu, lk. 214.

väljatõstmisele jne.

1860-ndate aastate algul võttis talurahva antifeodaalne võitlus massilise ümberasumisliikumise iseloomu, millega liitus ka maltsvetlaste usulahk. „Ümberasumisliikumisest kaasa tõmmatuna muutus maltsvetlus antifeodaalseks talurahvaliikumiseks, millel vaid väline kest oli usuline."[1] Survevahenditega suudeti 1868.a. ümberasumisliikumine maha suruda, mis oli haaranud 25-30% Eestimaa kubermangu talupoegadest.[2]

Balti mõisnikud püüdsid igati takistada vene kodanlike reformide laiendamist Balti kubermangule, et sellega siin säilitada oma vanu pärisorjuslikke eesõigusi. Balti erikord takistas otseselt kapitalismi arengut. Talurahva massilise liikumise survel olid mõisnikud koos tsaarivalitsusega sunnitud Baltimail siiski mõningaid kodanlikke reforme teostama.

1863.a. antud passikorraldusega laiendati talupoegade liikumisõigust. See soodustas talupoegade asumist linnadesse ja teistesse kubermangudesse. See seadus koos vallakogukonna seadusega kaotas ära maal mittemajanduslikud töösunduse vormid, nagu maatute tööle määramine, mõisnike loata mõisa piirkonnast lahkumise keelu jne.[3] Seadus soodustas ka odava tööjõu minekut maalt linna, kus hakkas arenema kapitalistlik suurtööstus.

1865.a. olid mõisnikud sunnitud kaotama kodukariõiguse, kuid kehaline karistus säilis veel vallakohtuis ja mõisnike politseiasutustes. 1866.a. anti vallakogukonna seadus, mis kindlustas talupereemeeste juhtiva osa vallaomavalitsuses.

Nii Eestimaa kui ka Liivimaa kubermangus kaotati 1868.a. ametlikult teorent, kuid ainult talumaal. Mõisa-, kvoodi- ja kuuendikumaal võis mõisnik endiselt nõuda töörenti. Eesti kubermangus võis mõisnik veel 1856.a. seaduse alusel veerandi rendisummast nõuda teotöös isegi talumaalt. Sellist renti nimetati seaduse alusel mitte teo-, vaid segarendiks.[4]

Kuid ka pärast reforme säilitasid balti mõisnikud

---

1 Eesti NSV ajalugu, lk. 216.
2 Sealsamas, lk. 218.
3 Sealsamas, lk. 220.
4 Sealsamas.

kokkuleppel tsarismiga suure osa oma endisi feodaalseid privileege, mida tuntakse nn. balti erikorra nime all. Mõisnikele kuulus enamus maast ja metsast, õigus avada kõrtse ja pidada laatu oma maa-alal. Riigimaksude ja koormiste kogu raskus lasus taludel. Kohalik maa-omavalitsus, kohus, kool ja kirik jäid saksa mõisnike, nende ametnike ja pastorite kätte.[1] „Balti mõisnike monopoolne maaomandus oli kõige rängemaks vana korra jäänuseks ja kapitalistliku arengu piduriks Eestis."[2] Vaatamata sellele saavutas raharent 60-ndate aastate lõpul ja 70-ndate algul valitseva koha teorendi üle, mis teostas murrangulise pöörde Eesti ajaloos - algas uus, kapitalistlik ajastu.

Üleminek kapitalistlikule majandamisviisile tingis uute kultuuride, loomatõugude ja tehnika intensiivse juurutamise põllumajanduses. Mõisnike suurmajapidamiste ümberkorraldamiseks saadi rahasummad talupoegadelt väljapressitud rendi- ja ostusummadest. Kõik uuendused peale lina leidsid algul rakendust mõisamajapidamises ning sealt liikusid aegamööda, vastavalt oma praktilisele tähtsusele, taludesse. Peamisteks laialdaselt viljeldavateks uuteks kultuurideks olid lina, kartul ja ristikhein. Linakasvatus sai suure hoo XIX sajandi 20-ndail aastail, mil viljahinnad maailmaturul järsult langesid, kuna aga Lääne-Euroopa ja Sise-Venemaa nõudmine lina järele oli pidev ja kasvav.[3] Linakasvatus levis taludes jõudsamalt kui mõisates, kuna mõisnikul oli kasulikum maad kurnavat lina mitte külvata, vaid linakasvatusega saadavat lisaväärtust rendi näol välja pigistada talupoegadelt. Raha minek mõisnike kätte takistas isegi suuremates taludes agrotehnika rakendamist, masinate ostmist jne. See oli üheks oluliseks põhjuseks, miks 80-90-ndail aastail kapitalistlikult haritavate mõisapõldude viljakus (välja arvatud lina) oli keskmiselt pidevalt kõrgem talupõldude omast. Lina müügist kogusid kapitali talude päriseksostmiseks paljud Viljandimaa, Kagu-Pärnumaa, Vigala ja Velise talupojad, kelle maa-alad olid selle kasvatamiseks eriti soodsad.

Sama tähtsus, mis oli Lõuna-Eestis linal, oli Põhja-Eestis kartulil. 1840-1860-ndail aastail moodustas kartulisaak Eestimaa mõisate kogusaagi väärtusest 25%, Liivimaal 10,4 %.

---

1 K. Siilivask, Rahvuslik liikumine Eestis XIX sajandil, „Looming" nr. 2, lk. 271; edaspidi = K. Siilivask.

2 A. Vassar, Agraarsuhetest Eestis XIX sajandi 60-90-ndail aastail, ENSV Teaduste Akadeemia, Baltimaade rahvamajanduse ajalugu, Tallinn 1956, lk. 143; edaspidi = A. Vassar.

3 Eesti ajalugu, I, lk. 599.

Mahapandud kartuli hulk kasvas Eestimaal 20 aasta jooksul (1860/1864 -1883) taludes ligi 4,3 korda, mõisates kuni 5 korda, tali- ja suvivilja külvihulk aga püsis enamvähem ühel tasemel. Seda näitab alljärgnev tabel, kus külvi andmed on antud setvertides.[1]

Aastad	Taludes		Mõisates	
	Tali- ja suvivili	Kartul	Tali- ja suvivili	Kartul
1860-1864	132334	48117	81362	73771
1883	125724	207244	90008	366934
1894-1898	127515	330933	89611	263984

Kartulit kasutati viinapõletusel ja peenvilla lammaste toiduna. Juba 40-ndate aastate alguseks olid umbes pooled eesti mõisatest soetanud endale ratsionaalsed viinaköögid ja pannud neis osalt tööle palgatöölised.[2] 1840-ndail aastail põletati Eestimaal viinaks pool mõisate viljasaagist ja kogu kartulisaak.[3] Tähtsamaks kartulikasvatuse ja ühtlasi ka viinapõletuskeskuseks oli Virumaa, kus suurt tulu andis ka härgade nuumamine viinaköögi praagaga. Viinatoodang realiseeriti peamiselt Sise-Venemaal ning Eesti- ja Liivimaa kohaliku elanikkonna hulgas. Eesti talupojale oli aga kartul odavaks leivakõrvaseks.

XIX sajandi II poolel suurenes eriti põllutöömasinate rakendamine mõisates ja kulaktaludes, mis vähendas külas nõutava tööjõu hulka. Tööjõu ülejääki tingis ka mõisates teotöö ärajäämine. Tööta jäänud talurahvamassid andsid odavat tööjõudu kapitalistlikele ettevõtetele. Kuigi mõisates ja suurtaludes mindi üle kapitalistlikele majapidamise vormidele, ei muutunud palgatöö ometi mitteainuvalitsevaks. Just mõisnike suurmaavalduste säilimine põhjustas pärisorjuslike ekspluateerimise meetodite - teorendi ja naturaalrendi kasutamise kõrvuti palgatööga.[4] Pärisorjuslike igandite säilimist võimaldas balti erikord. Põhja - Eestis oli veel sajandi lõ-

---

[1] A. Vassar, lk. 199

[2] Eesti NSV ajalugu, I, lk. 599.

[3] G. Naan, Eestlaste liitumine rahvuseks ja rahvusliku liikumise tekkimine , ,, Eesti Bolševik" nr. 18, 1946, lk. 1317.

[4] A. Vassar, lk. 144.

pul rendi taludest 29,3% naturaal- ja teorendil.[1] Osalt soodustas teorendi säilimist ka talurahva vaesus, kes suutmata muretseta raha küllalt kõrgeteks rendihindadeks, eelistasid teotööd.

Eesti kodanluse intensiivse tekkimise perioodil 1850-1860-ndail aastail saavutas raharent Liivimaal 60-ndate aastate lõpul võidu teorendi üle. Seda protsessi näitab alljärgnev tabel, kus on toodud ära raharendi kasv segarendi ja teorendi arvel aastail 1851/52 - 1867/68.[2]

Aastail	Raharendil (%)	Segarendil (%)	Teorendil (%)
1851/52	13,88	4,2	81,83
1852/53.-1855/56	16,57	5,97	77,03
1856/57-1859/60	18,68	9,34	70,49
1860/61-1863/64	25,39	21,06	51,1
1864/65-1867/68	55,76	17,8	15,78
1867/68	80,71	3,59	1,42

Eestimaal arenes siirdumine raharendile palju aeglasemalt. 1851/52.a. oli Eestimaal 13,9% raharendil, mis kasvas 1868.a. 68,6 %-le kogu rendist.[3]

Pärisorjusliku mõisamajanduse järkjärguline ümberkasvamine palgatööle rajatud kapitalistlikuks ettevõtteks toimus täiel määral talurahva halastamatu ekspluateerimise kulul raharendi ja talude müümise näol. „Vabanedes sel teel külast kui mõisatöö tegijaist, võis mõis talumaa teha endale uueks kapitaliallikaks selle raharendile andmisega, mis uus talurahvaseadus isegi ranis soodustaski."[4] Kapitalistlikele raharendile siirdumisega hakkas 60-ndail aastail kiiresti vähenema endine teosulaste kiht ja tekkima uus põllutöölis- te -moonameeste ja mõisasulaste-kiht.

Kapitalistlikul tootmisviisil baseeruv raharent näitas oma paremusi. Mõisatööst vabanenud tööjõudu ja tootmisvahendeid võis nüüd talupoeg oma majapidamises kasutada, mistõttu ka tema põldude saagikus tõusis. Talupoeg võttis kasutusele mitmeväljalise põllusüsteemi, mis parandas mulla viljakust ja

---

1 A. Vassar, lk. 144.

2 H. Köstner, Teoorjuse lagunemine ja maaproletariaadi tekkimine Liivimaal, Tartu 1927, lk. 57; edaspidi=N. Köstner.

3 Eesti rahva ajalugu, III kd., Tartu 1935, lk. 155; edaspidi Eesti rahva ajalugu, III.

4 H. Kruus, Eesti ajalugu kõige uuemal ajal, I kd., Tartu 1927, lk. 124.

suurendas saake. Nelja- ja viieväljalise põllusüsteemi osa - tähtsust endise kolmeväljalise põllusüsteemi üle renditud ja ostetud talumaadel 1881.a. näitab alljärgnev tabel.[1]

Väljad	Renditud talumaadel	Ostetud talumaadel
Kolmevälja-süsteemiga	10,3 %	5,9 %
Neljavälja-süsteemiga	46,2 %	26,7 %
Viievälja -süsteemiga	41,7 %	66,2 %
Ilma kindla süsteemita	1,3 %	0,8 %
Andmed puuduvad	0,5 %	0,4 %

Toimus kiire siseturu kasv ja areng, millest võtsid osa ostu- ja renditalunikud. Kuid sellest hoolimata olid ka raharendil oma negatiivsed küljed. Renditalude peremehed pidnud kunagi kindlad, et mõisnik neid mõisapõldude laiendamise eesmärgiga taludest välja ei tõsta. Kui talupoja jõukus suurenes, siis tõusis ka tema rent. Seepärast hoidusidki talupojad karja suurendamisest, eesrindliku tehnika rakendamisest ja kogutud raha hoiti tavaliselt enda juures kodus, rakenamata teda tootmisse.

Kapitalismi esialgsest akumulatsioonist saadud summasid kasutati talude päriseksostmiseks. Lõuna - Eestis hoogustus talukohtade ostmine 60-70-ndatel aastatel, Põhja - Eestis aga sajandi viimastel aastakümnetel. 1868.a. oli Liivimaal müüdud 14,3 % talude üldarvust, Põhja - Eestis oli aga selleks ajaks müüdud ainult 2,4 % taludest.[2] Talude müügi kasvu näitab alljärgnev tabel.[3]

Aastad	Müüdud talude arv	Müüdud talude keskmine suurus tiinudes	Ühe tiinu keskmine müügihind
1823 - 1851	42	55,7	48
1852 - 1856	137	62,0	43
1857 - 1861	209	48,9	50
1862 - 1866	2010	55,6	61
1867 - 1866	4318	47,5	61
1867 - 1871	5995	44,0	58
1882 - 1886	2765	42,4	85
1887 - 1891	780	41,3	84

1 N. Köstner, lk. 61.
2 Eesti rahva ajalugu, III, lk. 1553.
3 N. Köstner, lk. 59.

Neist andmeist näeme, et talude intensiivse päriseks ostmine toimus 60-70-ndail aastail. 80-ndail aastail vähenes talude päriseksostmine võrreldes 60-70-ndate aastatega. Talude ostmise protsessis kajastub küla diferentseerumine, maakodanluse kujunemine ja tema majandusliku aluse tugevnemine. Talu ostmisele sai asuda ikka eelkõige jõukas talupoeg, kes ekspluateeris palgatööjõudu ja tootis turu jaoks. Seda näitavad järgmised arvud Lõuna-Eestist. Alla 10 taalri suuruste talude rühmast oli 1882.a. müüdud ainult veerand ja 1897.a. üle kahe kolmandiku; üle 20 taalri suurustest taludest aga üle poole juba 1882.a. ja neli viiendikku sajandi lõpuks.[1] Ostutaludest moodustasid alla 10 taalri suurused talud siin ainult keskmiselt 12 % (talude üldarvust aga 22 %).[2] Samuti oli reegliks, et mida väiksem talukoht, seda kõrgem oli maa müügihind kui ka rendihind. Näiteks maksid kuni 5 tiinu suuruste kääbuskohtade rentnikud Eestimaal ühe tiinu eest 4rbl. 50 kop. kuni 8 rbl. 69 kop., samal ajal kui üle 60 tiinu suuruste kohtade rentnikud maksid ühe tiinu eest tavaliselt umbes 2rbl. või vähemgi.[3] Nii rendi- kui maahinnad 60-ndail aastail tõusid pidevalt kahe- kuni viiekordseks, olles Venemaa teiste mittemustmullakubermangudega võrreldes keskmiselt kolm korda kõrgemad.[4] Ostu- ja rendihindade tõusu võime jälgida lk. 22 olevas tabelis, kus näeme, et 80-ndail aastail on ühe tiinu keskmine müügihind tõusnud 2korda võrreldes 50-ndate aastatega.

Talude ostmine neelas suuri summasid ja koormas talud võlgadega. Põhja-Eestis olid talupojad sajandi lõpuks ostnud mõisnikelt maad 26,3 miljoni rubla eest, Lõuna-Eestis ligi 40 miljoni rubla eest. Suur osa sellest summast oli veel tegelikult võlgu.[5] Ka talude päriseksostmisega ei saanud talupoeg päriseksostmisega ei saanud talupoeg oma maa täielikuks peremeheks. Ostulepingus olid punktid, mis andsid mõisnikele teatavad õigused talupoja maa üle. Mõisnik võis keelata talupojal ostetud maal ehitada veskeid, avada kaubandustööstuslikke ettevõtteid, küttida ja kalu püüda.

---

* Taaler ei olnud kindel pinnamõõt; keskmiselt vastas 1 taalrile 2 - 2,5 tiinu maad.

1 A. Vassar, lk. 142.

2 Sealsamas.

3 Sealsamas, lk145.

4 Sealsamas.

5 Sealsamas.

Kuid vaatamata kõigile raskustele - kõrged ostuhinnad, suured laenuprotsendid - oli talude päriseksostmine progressiivne samm, kuna ta tähendas talupoja sõltuvuse vähenemist mõisnikust, tähendas kapitalismi üha sügavamat juurdumist eesti põllumajanduses. Kapitalismi areng tõi ühelt poolt poolt kaasa põllumajanduslike tootmisvahendite täiustamise ja teiselt poolt pärisorjusaegse ühtse talurahvamassi jagunemise kaheks vaenulikuks klassiks - külakodanluseks ja maaproletariaadiks, kelle vastuolud eriti teravnesid XIX sajandi viimastel aastakümnetel. 1881. a. rahvaloenduse andmeil oli Põhja-Eestis 19727 taluomanikku ja -rentnikku, 16426 väikerentnikku ja popsikohapidajat, 63464 talusulast ja 15019 moonameest ja mõisateenijat.[1] Seega umbes 60 % talupoegadest elatus oma tööjõu müümisest.

Peremehe ja sulase vahekord ei kujutanud kuni XIX saj. 60-ndate aastateni kapitalistlikku tootmissuhet, kuna mõlemad, nii sulane kui ka peremees olid ekspluateeritavad mõisniku poolt. Kapitalismi areng viis talupoegade diferentseerumisele. „Kuivõrd meie külas pärisorjuslik ühiskond tõrjutakse välja „kaasaegse" (kodanliku) ühiskonna poolt, niivõrd talurahvas lakkab olemast klass jagunedes maaproletariaadiks ja maakodanluseks (suureks, keskmiseks väikseks ja kõige väiksemaks). Kuivõrd säiluvad veel pärisorjuslikud suhted, niivõrd „talurahvas" jääb veel püsima klassina, s. o. kordame mitte kodanliku, vaid pärisorjusliku ühiskonna klassina."[2] 1879-1880. a. revolutsioonilisest situatsioonist peale hakkas aktiivselt välja astuma ka arvukas külakehvistu. Maaproletariaat hakkas üha kindlamalt nõudma mitte ainult mõisa, vaid ka kulakumaade jagamist ja mõisa - ja talutööliste äärmuslikult raske olukorra parandamist.

Talurahva süvenev kihistumine, põllumajanduse kaubalisuse kasv ja suured muudatused transpordielus tingisid suurtööstuse kiire arenemise XIX sajandi II poolel. Eesti suurtööstus laienes vastavalt järjest kasvavale vene sise-turu

---

[1] A. Vassar, lk. 147.

[2] V. I. Lenin, Teosed, 15. kd., lk. 180.

nõuetele.

Eesti kodanlik rahvus kui püsiv ajaalooline kategooria oma keele, territooriumi, majanduselu ja kultuuriga kujunes välja XIX sajandi keskel, mil kapitalistlik tootmine hakkas saavutama ülekaalu feodaalse tootmisviisi üle. Kujunev eesti rahvus oli tervikuna rõhutud olukorras. Teda rõhus Balti kubermangudes valitsev saksa aadel ja kodanlus, kes siin ühendas enese poolpärisorjusliku, tsaristliku ja rahvusliku rõhumise. Balti mõisnikud ja nende ideoloogid pastorid ja reaktsioonilised ühiskonnategelased püüdsid siin valitsevat poolpärisorjuslikku korda kujutada kõige parema korrana ja euroopaliku kultuuri kehastusena. Kapitalismi arenemisega tekkis püüe balti mõisnikel hävitada eesti ja läti keel ning need rahvad saksastada. Nendes plaanides oli ka Baltikumi koloniseerimine saksa talupoegadega.[1] Seetõttu võttis pärisorjuse igandite vastu suunatud ühiskondlik- poliitiline liikumine Eestis XIX sajandil. II poolel rahvusliku saksavastase ilme, haarates aga majanduse, poliitika ja kultuuri küsimusi. Eesti rahvusliku liikumise tuumaks oli agraarküsimus. Selle otseseks näiteks oli talurahva kollektiivsetev palvekirjade aktsioon aastail 1864 -1868. a.[2] Palvekirjades kaebasid talupojad suure maapuudusе, talumaade mõisastamise, ülejõu käivate rendi- ja ostuhindade, ihunuhtluse jne üle.[3] Rahvuslikus liikumises seostus võitlus priviligeeritud balti mõisnike majandusliku ja poliitilise võimu vastu lahutamatult võitlusega eestlaste rahvuse ja emakeele eluõiguse eest, rahvavalgustusliku tööga ja rahvusliku kultuuri üleehitamisega. Rahvusliku liikumise eesmärgid sõnastas kujunev rahvuslik intelligents.

Rahvuslik liikumine Eestis 60-80-ndail aastail oli põhiliselt kodanlik ülddemokraatlik liikumine, mis tõmbas kõik eestlastest elanikkonna kihid, eeskätt talurahva võitlusse rahvuse huvide eest. Ta oli progressiivne nii kaua, kuni oli progressiivne tema hegemoon tõusev kodanlus.

---

[1] Eesti NSV ajalugu, lk. 236.

[2] K. Siilivask, lk. 275.

[3] H. Kruus, Eesti ajaloost XIX sajandi teisel poolel, Tallinn 1957, lk. 16.

Rahvuslikus liikumises saavutas 70 -80-ndail aastail ülekaalu demokraatlik suund C.R. Jakobsoni, J. Köleri, M. Veske, M. Miti, J. Adamsoni jt. juhtimisel, kes asusid energiliselt võitlema rahva olukorra parandamise eest. Ka rahvuslikes organisatsioonides saavutasid ülekaalu demokraatliku suuna esindajad, kes võtsid organisatsioonide juhtimise endi kätte. 1874.a. astus Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi preesidendi kohale demokraatliku suuna esindaja M. Mitt. 1881.a. tõrjuti J. Hurt kõrvale Eesti Kirjameeste Seltsis ja 1883.a. ka Eesti Aleksandrikooli Komitee juhtimisest. 1878.a. hakkas ilmuma C.R. Jakobsoni poolt väljaantav ajaleht „Sakala", mis sai demokraatliku suuna häälekandjaks.

Kodanlik-demokraatlik suund teostas võitlust balti erikorra vastu, nõudis kõigi feodaalsete igandite kaotamist, mis pidurdas kapitalismi hoogsat arengut. „Jakobson ja ta mõttekaaslased ei valinud oma eesmärkide teostamiseks praktikas revolutsioonilist teed. Aga objektiivselt olid C.R. Jakobsoni ja tema mõttekaaslaste nõudmised revolutsioonilised, sest nad olid vastuolus kogu Baltimaade korraga, kogu Venemaa poolfeodaal-absolutistliku süsteemiga." [1]

Kodanlik-demokraatlik suund pidas oma peamiseks ülesandeks rahva aktiviseerimist võitlusele mõisnike vastu, kuid nad ei kritiseerinud feodaaligandite peamist tuge -- vene tsarismi. Pööramata tähelepanu eesti külas üha enam süvenevale diferentseerumisprotsessile, ei näinud selle suuna esindajad „ühtset talupoegkonda" lõhkuvat teravaid klassivastuolusid. Kapitalistliku süsteemi ekspluateerimist kaitsesid nii rahvusliku liikumise kodanlik-klerikaalse kui ka kodanlik-demokraatliku suuna esindajad, kuna nad ise olid diferentseerumisprotsessi produktid, nimelt ühtlasest talupoegade massist eraldunud eesti kodanlus ja haritlaskond.

---

[1] E. Jansen, C.R. Jakobson ja tema ajastu, Tallinn 1957, lk. 72; edaspidi = E. Jansen.

Oma võitluses demokraatliku suuna esindajad toetusid vene rahvale, kelles nad nägid liitlast võitluses balti mõisnike vastu. Vene revolutsioonniliste demokraatide ideed innustasid eesti valgustaid-demokraate võitluses.

Eelpool iseloomustatud majanduslik-poliitilise ja rahvusliku võitluse pinnal kujunes välja Mart Miti tegevus ja tema ühiskondlik-poliitilised vaated. 1874-1883.a. töötas M. Mitt Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi preisidendina, viies ellu demokraatliku suuna põhimõtteid võitluses balti mõisnike privileegide vastu. M. Mitt oli otseseks C.R. Jakobsoni poliitika elluviijaks Tartu Eesti Põllumeeste Seltsis.

II peatükk

M. Miti kujunemine rahvusliku liikumise demokraatliku suuna tegelaseks ja tema tegevus Tartu põllumeeste seltsis aastail 1870-74

XIX sajandi 60-ndate aastate algul kujunes välja kapitalismi arenemise, kodanliku rahvuse formeerumise ja rahvusliku teadvuse pinnal rahvuslik liikumine, mis 60-ndate aastate teisest poolest kandus ideoloogilisest valdkonnast poliitika valdkonda. Kujunesid välja rahvusliku liikumise keskused Peterburis, Viljandimaal, Tartus ja Võrus. Viiakse ellu rahvusliku liikumise esimesed suurüritused — Eesti Aleksandrikool ja kollektiivsete palvekirjade koostamine ja saatmine aastail 1864 - 1868.[1] Neist rahvusliku liikumise üritustest võttis aktiivselt osa ka Mart Mitt.

Mart Mitt sündis 19. oktoobril 1833. a. Viljandimaal Holstre vallas Pulleritsu koolimajas kooliõpetaja perekonnas. Kirikuõpetaja Rosenplänteri soovitusel oli saanud Mart Miti isa Mihkel Mitt kooliõpetaja koha. Mart Miti isa ~~oli~~ sai-buvad Pulleritsule 1833. a. Pärnumaalt Pärnu kihelkonnast Sepa talust.

Mart Mitt õppis õige varakult isa juures koolitoas selgeks lugemise, kirjutamise ja arvutamise.„Kui neli kuni viis aastat mööda olid läinud, siis säädis isa mind koolipoistele ja tüdrukutele tähti õpetama, sest raamatu lugemine ja veerimine olid mul sest alalisest kuulamisest otse nagu ilma tedmata külge kasvanud..."[2] Paistu kirikuõpetaja Maurbachi kaudu tutvus M. Mitt tolleaegse eestikeelse kirjandusega: Masing, Körber, Rosenplänter, Jannsen, Kreutzwald. 1884. a. läks M. Miti isa Holstre vallas asuvasse Pirmastu kooli, mis muutus parimaks kooliks Paistu kihelkonnas. 17-aastaselt andis M. Mitt ära kooliõpetaja eksamid. 1851/52. aastal töötas ta isa asemel kooliõptajana Pirmastus, kus tema õpilaseks oli ka Adam Peterson.„Ma olin lõpmatu rõõmus, et nõnda õpetada ja ka oma mõistust täiendada võisin."[3] Siin puutus M. Mitt

---

[1] K. Siilvask, lk. 275.

[2] Eesti NSV TA Friedrich Reinhold Kreutzwaldi nimeline Riiklik Kirjandusmuuseum, Käsikirjade osakond, koopia 65, Mart Mitt Elu lugu. Aia luguga ühendatud viisil kirja panema hakatud, lk. 4; edaspidi = M. Mitt, Elu lugu.

[3] M. Mitt, Elu lugu, lk4.

tihedamalt kokku teorõrjusliku korra tingimustes vaevleva talupoja eluga. Need läbielamised ja kokkupuuted kasvatasid temas viha ja võitlusvaimu saksa mõisnike ja kirikuõpetajate vastu. 1853.a. oli isa sunnitud lahkuma kooliõpetaja ametist, sest selle kohaga ei olnud ta suuteline perekonda ülal pidada. Isa asus elama Tartumaale Kirepi valda Teedla külla Tamme Jaani tallu. Siin puutus M.Mitt otseselt kokku talupoegade ja mõisnike eluga, sest ta käib ise mõisas teopäevi tegemas. 1856.a. M.Mitt abiellus ja asus elama Välguta valda Tõlga tallu. 1857.a. sai M.Mitt aidamehe koha Vastse-Nõo mõisa, kus ta oli ka hiljem 8 aastat valitsejaks. Siin nägi M.Mitt otseselt pealt mõisniku poolt korraldatavaid talupoegade peksmisi. M.Mitt suhtus talupoegadesse heatahtlikult, ega teostanud nende karistamist, kuna see muidu teoliste iga päine roog oli. 1865.a. asus M.Mitt Nõost Võrumaale Veskimõisa karjamõisa Oriku Pusu rentnikuks. 1868.a.ostis M.Mitt Kiltre talukoha Valgjärve vallas Kanepi kihelakonnas.

6o-ndatest aastatest peale lülitus M.Mitt rahvuslikku liikumisse. 1864.a. Nõos võttis M.Mitt osa Aleksandrikooli loomise küsimuse arutamisest ja tegi selle heaks tööd. Ta oli ka hiljem Eesti Aleksandrikooli Pääkomitee revident ja Kanepi abikomitee juhataja. M.Mitt oli "Vanemuise" seltsi liikmeks. Ta võttis osa Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi asutamisest. 1873.a. oli ta koos C.R.Jakobsoniga selle seltsi abiesimeheks ja hiljem 9 aastat - 1874-1883.a. preisidendiks. Preisidendi ametist loobumisel 1883.a. valiti M.Mitt Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi aupresidendiks. M.Miti presidendiks oleku ajal muutus Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi tegevus eriti viljakaks. 188o.a. võttis M.Mitt osa Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi saadikuna tänu- ja õnnesoovi kirja viimisest Aleksander II-le. 1881.a. võttis M.Mitt osa Riia põllutöö-kongressist,kus ta esitas mitmed teoorjuse rendilepingud. 1881.a. oli M.Mitt õnnesoovi kirja viijate seas Aleksander III-le ja märgukirja koostajate seas, mis esitati 1881.a. riigivalitsusele.

M.Miti aktiivne tegevus (tekitas koos C.R.Jakobsoniga

viha balti mõisnike seas ,kes asusid energiliselt võitlema demokraatliku suuna juhtivate tegelaste vastu.M.Mitt olisunnitud põgenema mõisnike tagakiusamiste pärast Peterburi,kus esitas palvekirja siseminister Ignatjevile balti mõisnike ja kirikuõpetajate tegevuse kohta Eestis. Peterburis oleku ajal käis ta koos J.Köleriga Krimmis Kuntaugani mõisa vaatamas,mille äraostmist ta pooldas. 1882.a. senaator Manassein lõpetas M.Miti tagakiusamise. Peale C.R.Jakobsoni surma 1885.a. tõmbus M.Mitt avalikust poliitilisest elust kõrvale.Mart Mitt suri 1912.a. Võrumaal Valgjärve vallas Kiltre talus.

M.Mitt oli üheks aktiivsemaks demokraatliku suuna võitlejaks C.R.Jakobsoni ja J.Köleri kõrval antifeodaalsete igandite ,balti mõisnike eesõiguste ja kodanlik-klerikaalse suuna vastu.M.Miti aktiivne poliitiline tegevus kuulus rahvusliku liikumise sellesse perioodi,kus kodanlus oli veel progressiivne ja tõmbas endaga kaasa laialdased rahvamassid.

1860 -ndatest aastatest peale lülitus M.Mitt osa võtma rahvusliku liikumise üritustest.1864.a.suvel kuulis M.Mitt Eesti Aleksandrikooli loomise ideest Nõos Maanuse talu peremehelt Margus Laurbergilt.[1] Viimane oli käinud Paistus ja kuulnud seda Jaan Adamsoni käest.M.Mitt levitas nüüd talupoegade seas kooli loomise mõtet.Koolikõsimuse lähemaks arutamiseks kogunesid talupojad Maanuse tallu.Talupojad kiitsid kooli loomise idee [illegible] heaks ,kirjutasid oma nimed alla ja andsid üle kuuekümne rubla abiraha. Samal

---

[1] M.Mitt,Elu lugu,lk. 54.

koosolekul teadsid talupojad rääkida palvekirjade koostamisest Viljandimaal. Millise seisukoha võttis M.Mitt ja koosolekul olevad talupojad? See jääb meile teadmata, kuna puuduvad selle kohta andmed. Kindlasti leidis see talupoegade poolt heakskiitu, sest pärisorjusliku korra jäänustest püüdsid köik talupojad pääseda, et alustada iseseisva talumajapidamise arendamist. Aleksandrikooli koosolekust osavõtmise pärast vangistati M.Mitt Tartu sillakohtuniku poolt ja pandi kolmeks päevaks vangi.[1] Balti saksa mõisnikud ja kirik alustadid iga rahvusliku üritusse mahasurumist juba nende tekkimise eos, et säilitada nn balti erikorda. See esimene Aleksandrikooli "palk" ei vähendanud vaid suurendas M.Miti teguvust.

1864.a. palvekirjade organiseerimisest M.Mitt otseselt osa ei võta. Ta saab selle kohta lähemalt teada J.V.Jannseni käest, kes ka ise jääb koos "Eesti Postimehega" kõrvale palvekirjade organiseerimisest. Jannsen siiski teatas Tartusse kogunenud saadikutele, et nad teist teed kaudu Peterburi sõidaks, sest Tartus kavatsetakse neid järgmisel päeval kinni võtta.[2] Laiuselt saabunud saadikutele teatas M.Mitt esiklikult, et nad Tartust kohe ära sõidaks. Adam Petersoni käest, kelle pool ta käis külas, (1865.a.) sai M.Mitt hiljem teada esimese palvekirja tulemustest. ~~1856.a.~~ Palvekirjade organiseerimise kiitis M.Mitt heaks. Ta lootis sel teel pääseda mõisnike ülemvõimu alt, kus köik mõisnikkudele tehtav teo orjus ja mõisa valitsuste

---

1 H.Kruus, Eesti ajaloost XIX sajandi teisel poolel, lk. 26.
2 M.Mitt, Klu lugu, lk. 54.

vägivaldne rahva peksmine ja mõisa politseide vägev võimu pidamine üle valla kohtude otse kui seaduslikult päeva korral seista, kelle all vaene rõhutud rahvas ise omas põllu ja majapidamises kosuda ega ka riigile suuremad kasu tuua ei või..." [1]

XIX sajandi 60-ndate aastate rahvuslikus liikumises omas suure tähtsuse rahvahariduse levitamine, sest haritud inimene on võimeline vastu võtma uut ja rakendama seda ellu. Selles osas oli omajagu teeneid J.V.Jannseni poolt välja antaval ajakirjandusesl, kus kõneldi hariduse kultuuri, maaharimise, karjakasvatuse jt.küsimustest. J.V.Jannsen soovitas talupoegadel kasutusele võtta 5-väljaline maaharimissüsteem: kesa, rukis, oder, lina ja kaer.[2] Talupoegade majandusliku olukorra tõstmiseks soovitas ta parandada karjakasvatust. Enne kui asuda põllutöökoolide loomisele, mida Jannsen pooldas, pidas ta vajalikuks, et talupoeg ise õpiks põlluharimist ja loobuks vanadest maaharimisviisidest. "Nagu iggas asjas, nõnda ka põllutöös peab rohkem õppima ja mitte ennam omma põllotööd, nõnda ütelda käsikaudu eddasi teggema... vaid mõistuse najal ja selge teadusega, kas iggaüks assi ehk tö, mis teeme, ka tõesti hästi ja kasulikult tehtud saab".[3]

J.V.Jannseni kõrval tuleb märkida C.R.Jakobsoni viljakat tegevust hariduse ja põllumajanduslike teadmiste levitamisel C.R.Jakobsoni artiklid. "Eesti Postimehes", tema kooliraamatud ja "Teadus ja Seadus põllul" 1869.a.

---

1 M.Mitt, Ilu lugu, lk52.
2 „Eesti Põllomees" nr.5, 1869.
3 „Eesti Põllomees" nr.11, 1869.

Sellel perioodil, s.o. 60-ndatel aastatel oli rahvuslik liikumine veel suhteliselt ühtne. Kaks vastandlikku suunda rahvuslikuks liikumises olid siis veel alles kujunemisjärgus.

Eesti Aleksandrikooli üritusele ja palvekirjade organiseerimisele järgnes rahvuslike seltside moodustamine. Esimeseks seltsiks oli 1865.a. laulu- ja mängu selts "Vanemuine" Tartus. Kultuur-haridusliku tegevuse tulemusena viidi läbi 1869.a. esimene eesti laulupidu, mis pani mitmeks järgnevaks aastaks aluse rahvusliku meeleolu ja liikumise tõusule.

XIX saja 70-ndail aastail tekivad kultuur-hariduslike seltside kõrvale põllumajanduslikud seltsid.

Eesti põllumeeste seltside loomise mõte tekkis juba XIX saj.60-ndate aastate keskel. 1867.a. jaanuaris kirjutas üks Eesti Postimehe kirjasaatja Virumaalt: "Et neid (põllumeeste seltse - I.J). tarvis olleks ja et nemmad, kui neid kannatlikko mõistu-sega juhhatakse, suurt kasso sadaksid seda hakkavad siin ja seal jubba põllomeeste asse arratundma."[1] Kui ühtlasi kaudab ta, et niikaua kui veel paljud talupojad ütlevad: "Nenda on meie vanemate vanemad ellanud ja läbbi sanud, mis meilgi muud tarvid on ei saa põllumeeste seltsid Eestis tekkida. See näide tõendab, et ei ole õigeajaloolaste A.Käbini[2] ja A.Kruusbergi[3] arvamus, et põllumeeste seltside mõte tekkis esmakordselt 1868.a. paiku Pärnumaal, Tori valla pärisperemehel J.Tammanil. J. Tammani teeneks tuleb lugeda seda, et ta koostas 1868.a. esimese Eesti põllumeeste seltsi põhikirja ja saatis selle J.V.Jannsenile, kui aktiivsele ühiskonnategelasele ja "Vanemuise" seltsi preisidendile, läbivaatamiseks ja parandamiseks. J.V.Jannsen kiitis põllumeeste seltside loomise mõtte heaks ja alustas ajalehe kaudu selgitustöö tegemist. 28.aug.1868.a. "Eesti Postimehe" 35 numbris ilmus J.V.Jannseni pikem kirjutis põllumeeste seltside konta, mis ühel meelel kooskõlas ja kooli asju talitaks, vaeste eest hoolt kannaks ja põllutöös ja majapidamises head nõu annaks."[4]

---

1 „Eesti Postimees nr. 2, 1867.
2 A.Käbin, C.R.Jakobson kui eesti põllumeeste juht, Tallinn 1933, lk. 16; edaspidi = A. Käbin.
3 A.Kruusberg, Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi algajalugu, Tartu 1926, lk. 8; edaspidi A. Kruusberg.
4 „Eesti Postimees" nr. 35 1868.

Põllumeeste seltside kohta kirjutas Jannsen veel järgmistes ajalehe numbrites "Eesti Postimes" nr. 38, 48 jt. 1868.a. 48 numbris teatas J.V.Jannsen uue ajakirja "Eesti Põllumees" ilmumisest. „Eesti Põllomees" sai uute maaharimise ja karjapidamise viiside ning põllumeeste seltside moodustamise mõtte levitajaks, "Zeitungi assi on jo tarvilisi teadusi ja sõnumeid laiali kanda ja välja lautada..."[1] Antud periood omas ajakirjandus tähtsat osa talupoegade koondamisel ja ühendamisel põllumeeste seltside moodustamiseks. 1868.a. ei avalda Jannsen ajakirjanduses veel põllumeeste seltsi põhikirja, vaid teostas laialdast propagandat.

J.V.Jannsen saab Tartu Eesti Põllumeeste seltsi asutajaks, ta kutsub kokku talupoegi, peab nendega nõu jne. Nõupidamistel töötati Tammani põhikirja alusel välja seltsi esialgne põhikiri, mis esitati 29.sept.1968.a. umbes 50-le Tartumaa talupojale, kes olid seltsi nõupidamisele kokku tulnud. Kokkutulnud talupojad põhikirja läbi ja tegid selles mõningaid parandusi.
"Mihklipäev on meie põllomeeste seltsi sündikisepääv, mil seltsi põhjendajad kõige esmalt kokku kutsuti ja mil põhjuskirjad, mil sel ajal muidugi veel kinnitatud ei olnud, ettelooti, äraselleti ja nende nõu läbiräkides järele kulati".[2] Põhikirjale ei kirjutatud seekord alla, sest osa talupoegi ei olnud veel lõplikult otsutanud seltsi astumise küsimust. Järelemõtlemiseks anti 2 nädalat aega. Samal koosolekul arutatakse ka põllutöö kooli loomist, mis kavatsetakse luua suure ja korraliku majapidamise juurde, kus peremees peakoolmeister ja veel 2 abilist juurde võetakse, kes töö ülevaataja ametit peavad. Sellisel viisil pidi ¶ saavutatama kooli moodustamine kõige väiksemate kuludega.

Sellest koosolekust võttis osa ka M.Mitt.

Järgmine seltsi koosolek toimus 1868.a. 12.okt. Tartus, kus üle 60-ne talupoja koos oli, kes kirjutasid põhikirjale oma nimed alla. "Sellesinnaste seltsi üllem püüdmine ja holekandmine peab ollema: parrem põlluharrimine, parremad põllu riistad, tullusam vilja- ja heinaseme, karjakasvatamine ja söötmine, lojuste seltsid, nende piddamine ja arstimine, mõistlik ja kristlik majapiddamine ja laste kasvatamine..." 1968.a. detsembris saadeti Tartu Eesti Põllumees-

1 „Eesti Põllomees" nr.6, 1869.
2 "Eesti Postimees" nr.15, 1870
3 „Eesti Põllomees" nr.6, 1870.

te Seltsi põhikiri 2oo allkirjaga (umbes samal ajal ka Pärnu Põllumeeste Seltsi põhikiri) Riia kindralkubernerile kätte, kes ta 11.jaanuaril 1869.a. edasi Peterburi siseministri kätte saatis ning kust ta omakorda Riigimaade ministeeriumi jõudis.

Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi esimene põhikiri jäi kinnitamata, sest tema tegevus läks üle seadusega lubatud piiridest. Kuna esimest põhikirja teksti ei olnud õnnestunud leida, siis ei olnud käesolevas töös võimalik teostada täpsemat võrdlust hiljem kinnitatud põhikirjaga. Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi põhikirja puudust e kohta annab ülevaate Riigimaade ministri kiri Balti kindralkubernerile 14.juunist 1869.a. kus märgitakse, et põllumajanduslikku seltsi tegevuse piirist lähevad üle: vastastikune õpetus eandmine, lastekasvatamine, hooleandmine vaeste ja haigete eest, tülide ärahoidmine naabrite vahel ja nende rahulik lõpetamine, noorte inimeste ja teenijate kõlbus evastane ühendade ärahoidmine, abinõud kerjamise vastu, ebausu hävitamine jne."[1]

Riigimaade ministeeriumi kirjas esitati uus põhikirja kavand, mis soovitati Tartu Eesti Põllumeeste Seltsis läbiarutada ja ministeeriumi uuesti kinnitamiseks saata. Tartu Eesti Põllumeeste Seltsis võeti ministeeriumi poolt esitatud põhikirja kavand vastu ja saadeti 25.juulil 1869.a. Riia kaudu peterburi kinnitamiseks. Mart Mitt oma mälestustes toob ära valitsuse poolt esitatud põhikirja kavandi esimese paragrahvi. „Seltsi tahtmine on ka omalt poolt hoolt kanda, et eestlaste seas põlluharimise teadused laiali saaksivad lautatud ja nende kirjapidamine köigipidi parandatud".[2] See paragrahv langeb täielikult kokku 187o.a. kinnitatud põhikirja esimese paragrahviga. Kinnitatud põhikiri asub M.Miti kirjade hulgas. Järelikult võeti Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi poolt vastu ministeeriumis koostatud põhikirja kavand 2o.jaan. 187o.a. tuli Tartu Eesti Põllumeeste Seltsile Riigimaade

---

1 Eesti NSV Riiklik Ajaloo Keskarhiiv Tartus, f.1858 - Eesti Põllumeeste Selts Tartus, nim.1, sü.64, l.8; edaspidi=ENSV RAKA.

2 Eesti NSV TA Friedrich Reinhold Kreutzwaldi nimeline Riiklik Kirjandusmuuseum, Käsikirjade osakond, f.88, Mitt 6., l.251; edaspidi = KM KO, f.88, Mitt 6.

ministeeriumilt teade ,et põhikirjale tuleb veel juur - de lisada paragrahv,mis nõuab,et selts peab oma koosolekute protokollid vene ehk eesti keeles kirjutama ja iga aasta oma tegevusest Riigimaade ministeeriumile aru andma.[1] 22.jaanuaril võeti Tartu Eesti Põllumeeste Seltsis vastu põhikirja täiendused (asjaajamise keeleks eesti keel) ja teatati sellest Tartu politseikohtu kaudu Rii - gimaade ministeeriumile.Riigimaade ministri Zeljonõi poolt kinnitati Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi põhikiri 1.märtsil 1870.a.Sõnum põhikirja kinnitamisest jõudis Tartu 28. märtsil 1870.a.,kus ta ,,Eesti Postimehe" andmeil rõõmuga vastu võeti.Viimases kirjutatakse:,,Andku nüüd Jummal et tema 60[+] asutajat ja kõik tulevased liikmed sedda head selgeste äratundvad...mis nende eneste ja kõige Eesti põllumeeste ja rahva kassuks tullus on."[2]

,,Eesti Postimehe "numbrite 13,14 ja15(1.;8.ja15.aprillil 1870.a.)kaudu teatati Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi põhikirja kinnitamisest ja paluti seltsi asutajaid 17.aprillil ,,Vanemuise"seltsimajasse kokku tulla.

17.aprillil pühitsesid Tartu põllumeeste seltsi asutajad koos,,Vanemuise"seltsi liikmetega keiser AleksanderII 52-a. sünnipäeva.Järgmisel päeval peeti seltsi koosolek. Tartu põllumeeste seltsi juhatuse valimine otsustati teostada järgmisel koosolekul.Seltsi koosolekul avaldas M.Mitt kiitust riigivalitsusele ja tsaarile,kes võimaldasid nüüd eesti talupojal,,kõrge riigivalitsusega,nagu laps vanema - tega,käsi käes käia."[3]

---

1 ,,Eesti Postimees"nr5,1870.

+ Riigimaade ministeeriumile saadeti põhikiri 1868.a.dets. 200allkirjaga.Arvatavasti olid need 200 talupoega põllumeeste seltsi pooldajad,aga et nad ei soovinud tasuda sisseastumismaksu ,ei loetud neid seltsi asutajate nimekirja .Esimese põhikirja lõpus on trükitud 96 asutaja nimed,kuna liseks esialgsele 60 asutajale enne põhikirja trükkiandmist astus Tartu põllumeeste seltsi liikmeks veel 36 inimest.

2 ,,Eesti Postimees" nr.14,1870.

3 M.Mitt,Elu lugu,lk.84.

M.Mitist sai reformistliku suuna eest võitleja, kes arvas, et ainult uuenduste ja reformide teel tsaarivalitsuse poolt on võimalik parandada talupoegade olukorda ja vabaneda feodaalse korra igandidest. See naiivne usk tsaarivalitsusse ja reformistlik võitlussuund jääbki M.Mitile edaspidise tegevuse aluseks. Peatun lähemalt selle võitlusvormi väljakujunemise tingimuste juures. Kõigepealt tuleb siin arvestada majanduslikku olukorda. Kogu Venemaal toimus pikaldane üleminek põllumajanduses feodalismilt kapitalismile preisi teed mööda. Tsaarivalitsus kohendas põllumajandust ja temaga seoses olevaid asutusi vastavalt uutele arengutingimustele, mis jättiski talupojale naiivse usu tsaarivalitsuse ja tsaari suhtes. Sel perioodil, kus talupojal puudus liitlane ja juhtija töölisklassi näol, tema juhtivaks jõuks sai olla ainult demokraatlik kodanlus. Kodanlusel tuli sellel perioodil toetuda eduka võitluse läbiviimisel tsaari-Venemaa valitsuse liberaalsema suuna esindajaile, kellele abiga oli võimalik kõigutada üle 600aasta püsinud balti mõisnike valitsemist. See oli võimalik nüüd ka sellepärast, et tsaarivalitsus oli ise huvitatud balti mõisnike eesõiguste vähendamisest. Samuti püüdis tsaarivalitsus sellise tegevusega ära hoida revolutsioonilise meeleolude kasvu. Need asjaolud tingisidki demokraatliku suuna esindajail naiivse usu tsaarivalitsusse. Selleks andis otseselt hoogu juurde veel palvekirjade vastuvõtmine, eesti seltside moodustamisele vastutulemine ja nende põhikirjade kinnitamine.

Põllumeeste seltsi eesmärke nägi J.V.Jannsen ainult põllumajandusliku propaganda levitamiseks. Tartu põllumeeste seltsi moodustamisel asus Jannsen kokkuleppele balti mõisnikega. Sellele teele sundis teda teatud määral ka lahkhelide teravnemine 60-ndate aastate lõpul C.R.Jakobsoniga. J.V.Jannsen püüdis põllumeeste seltsi luua selliselt, et sinna ei pääseks demokraatlike vaadetega inimesed. Ta arvas, et seltsi saaks asutada mõisnike Liivimaa Keiserliku Üldkasuliku ja Majandusliku Seltsi filiaalina.[1] Põllumeeste seltsi liikmeks arvas ta võtta kõiki soovijaid, rahvusest ja seisu-

---

[1] L.Loone, Mõningaid lisaandmeid J.V.Jannseni kokkuleppeist saksa mõisnikega 1868.a., „Looming" nr.11, 1954, lk.1401; edaspidi=L.Loone, Mõningaid lisaandmeid J.V.Jannseni...

sest hoolimata, mis oleks võimaldanud mõisnikel vaba pääsu seltsi juhtivatele kohtadele. Seltsi koosolekutele soovitas J.V.Jannsen kutsuda kohaliku politseiülema. „Nii et juba 1868.a. on eesti külas vahekorrad nii teravad ja huvid nii lahkuminevad, et Jannsen külaühiskonna ladviku huvides teostavais üritustes tunneb vajadust politseiülema abi järele."[1] Samal aastas pöördus J.V.Jannsen abisaamiseks Liivimaa Keiserliku Üldkasuliku ja Majandusliku Seltsi preisidendi parun Middendorfi poole ajakirja „Eesti Põllumees" väljaandmiseks.[2] J.V.Jannseni ettepanekud võeti mõisnike seltsis arutusele, kus oldi nõus ajakirja „Eesti Põllumees" toetamisega, mis pidi tegelema ainult põllumajanduslike, loomakasvatuslike, kodumajanduslike ja rahvakooli küsimustega. Eesti põllumeeste seltsi moodustamine ja ühinemine balti mõisnike seltsiga lükati aga tagasi, sest mõisnikud ei soovinud mingisugust talupoegade organiseerimist ja ühinemist. Selline J.V.Jannseni poliitika ei oli rahva huvide reetmise poliitika.

Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi loomisel omasid suuri teeneid J.Köler ja C.R.Jakobson. J.Köleri initsiatiivil toimus põhikirja kiirem läbiarutamine ja kinnitamine Peterburis. C.R.Jakobson kirjutas artikleid „Eesti Postimehele", kus võitles balti mõisnike erikorra vastu ja propageeris põllumeeste seltside loomist. 1871.a. algul sulges J.V.Jannsen C.R.Jakobsonil artiklite avaldamise ajalehes „Eesti Postimees."[3] Demokraatlik suund C.R.Jakobsoniga eesotsas tõrjutakse eemale Eesti Kirjameeste Seltsi ja Eesti Aleksandrikooli peakomitee juhtimisest. Sellel perioodi, s.o. 70-ndate aastate algul, kasutas C.R.Jakobson põllumeeste seltse majanduslikuks, poliitiliseks ja ideoloogiliseks võitluse organina balti mõisnike vastu. 1871.a. valitakse Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi preisidendiks J.Hurt, kes sellel perioodil töötas veel koos C.R.Jakobsoniga. 1874.a. valitakse Pärnu Põllumeeste Seltsi ja 1875.a. Viljandi Põllumees-

---

1 L.Loone, Mõningaid lisaandmeid J.V.Jannseni..., lk. 1401.
2 Sealsamas.
3 K.Siilivask, lk. 279.

te Seltsi preisidendiks. C. R. Jakobson Demokraatlik suund oma tegevuses toetus laiadele talurahva kihtidele, kes olid huvitatud teravast poliitilisest võitlusest balti mõisnike privileegide vastu.

Demokraatliku ja kodanlik-klerikaalse suuna vastuolud avalduvad juba Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi juhatuse valimisel 4. juulil 1870. a. Kokku oli tulnud 82 inimest. Koosolekul loeti põhikiri ette ja seletati ära. Koosolekul pidasid Jannsen ja Jakobson kõned. C. R. Jakobson soovitas oma kõnes valida preisidendiks põllumees, kes oleks tundnud talupoegade elu ja vajadusi. Sellisel viisil lõõtis C. R. Jakobson kindlustada Tartu põllumeeste seltsi juhtimine talurahva huvide kaitsjate kätte. Sellega ei olnud nõus J. V. Jannsen, kes ütles, et „ilma tööta ei või keegi enesele au nime saada." Selles mõttes väljendas J. V. Jannsen seda, et preisidendiks valitagu see, kes on põllumeeste seltsi moodustamiseks tööd teinud. Koosolekul valitakse Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi preisidendiks siiski J. V. Jannsen. Abipreisidendiks saavad C. R. Jakobson ja Kotkas, kirjatoimetajaks J. Hurt, kassapidajaks V. Eisenschmidt.[1]

Samal koosolekul otsustati järgmine koosolek 27. aug. pidada. Kõik talupojad, kes soovisid põllumeeste seltsi asutajateks olla ja kelle nimed põhikirja lõppu ära trükitakse, pidid oma nimed hiljemalt 20. aug. 1870. a. üles andma. Seltsi põhikirja lõpus on trükitud ära asutajaid liikmeid 96,[2] kassaraamatu järgi aga 98 liiget.[3] Liikmeid oli asukoha järgi 47 kohast. Kõige rohkem oli liikmeid Tähtverest -12, Kavastust -10, Tartust -6, Kaagverest -5.[4] Sotsiaalse seisundi järgi oli enamus liikmeist talupered ja rentnikud, kelledele järgnesid haritlased. Põllumeeste seltsi liikmete arv kasvas kiiresti: 1870. a. sügisel astus juurde 29 uut liiget, mis tõstis seltsi liikmete arvu 1870. a. lõpuks 137-le.[5]

---

1 A. Kruusberg, Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi algpäevilt, Tartu 1926, lk. 11; edaspidi=A. Kruusberg.

2 KM KO, f. 88, Mitt 6, l. 251.

3 ENSV RAKA, f. 1858, nim. 1, sü. 23, l. 9.

4 KM KO, f. 88, Mitt 6, l. 251.

5 ENSV RAKA, f. 1858, nim. 1, sü. 23, l. 9.

Kohe peale juhatuse valimist jätkas Jannsen Tartu põllumeeste seltsis oma taotluste elluviimist, mis leidis teravа vastulöögi demokraatliku suuna esindajate poolt. Samal ajal püüdsid balti mõisnikud muuta Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi Liivimaa Keiserliku Üldkasuliku ja Majandusliku Seltsi filiaaliks. See tuli eriti ilmsiks 1870. a. septembris Ruhjas peetaval Liivimaa Keiserliku Üldkasuliku ja Majandusliku Seltsi koosolekul, kus mõisnike seltsi preisident A. v. Middendorf heitis ette Tartu põllumeeste seltsi saadikutele M. Mitile, C. R. Jakobsonile, J. Ojale ja K. Juderile[1] süüdistuse, et Tartu põllumeeste selts on iseseisvaks jäänud. 1870. a. sügisel asus J. V. Jannsen otsest Tartu põllumeeste setsi ühinemise taotluste juurde sakslaste suurpõllumeeste seltsiga. J. V. Jannsen tegi 30. septembril 1870. a. seltsis ettepaneku, et Tartu Eesti Põllumeeste Selts asuks viljapuuaia ja puukooli rajamise küsimustes koostöösse sakslaste suurpõllumeeste seltsiga, kus sama küsimus päevakorras oli.[2] Jannseni ettepanek sai teravа vastulöögi C. R. Jakobsoni ja M. Miti poolt. C. R. Jakobson nõudis oma kõnes, et kui Tartu Eesti Põllumeeste Selts kavatseb luua oma viljapuuaeda ja -kooli, siis tehku seda oma käe peal.[3] M. Mitt esines siin oma esimese pikema kõnega „Mikspärast Tartumaa eesti põllumeeste selts oma enese jalgade peal peab seisma"[4] ja C. R. Jakobson kõnega „Mis Ruhja teekonnal nähtud ja tähele pandud."[5] Nendes kõnedes lükkasid nad ümber J. V. Jannseni ja balti mõisnike taotlused Tartu põllumeeste seltsi ühinemise kohta mõisnike suurpõllumeeste seltsiga. M. Mitt märkis „Kellest räägivad suurpõllumehed? Nemad räägivad kül ka põlluharimisest, põlluriistadest, karja hoidmisest, maa parandamisest jne., aga ma pean tunnistama, et kui meie nende nõupidamiste peal peale tahaksime kuulda ja oma juures tõeks teha, et meie siis kas kõige lähemal teel pankrotti peaksime jääma ehk

---

1 „Eesti Põllomees" nr. 9, 1870.
2 A. Kruusberg, lk. 14.
3 „Eesti Postimees" nr. 41, 1870.
4 „Eesti Postimees" nr. 42, 1870.
5 „Eesti Põllomees" nr. 9, 1870.

kõik parandamist täitsa käsile võtmata jätma. Sest suured põllumehed rehkendavad sadade ja tuhandete rubladega, kus meie kopikate ja üksiku rubladega rehkendame." [1] Kui Tartu põllumeeste seltsil tuli võidelda maa rendi- ja ostuhinna alandamise eest ning pärisorjuslike punktide vastu rendilepinguis, [2] siis ei huvitanud nende küsimuste lahendamine talupoja kasuks üldse aadli põllumeeste seltse.

Oma kõnes esitas M. Mitt demokraatliku suuna eesmärgid põllumeeste seltsi ja talupoegade olukorra parandamise suhtes. „Meie põlluriistad on enamisti kõik veel puudulikud, meie maaharimine vana harjunud viisi järele ära seatud, meie laudad lasevad suure jao sõnniku väest metsa joosta, meie külakoolid on kõigenurjatumas oleku sees n. n. e. Kõik need asjad tahavad sügavat läbi tundmist, järele mõtlemist, ära proovimist, uuendamist, täiendamist... et põlluharimise järg meie seas teaduse põhja peale saaks määratud ja meie majapidamine mõistuse juhatuse alla seatud." [3] Suurt osa selle seisukoha väljakujunemisel omas M. Miti osavõtt mõisnike suurpõllumeeste koosolekust Ruhjas. „Ma olen palju uusi asju näinud ja tundma õppinud, mõnda kuulnud ja tähele pannud, mitmed soovisin, et järele võiksin teha, teistest nägin aga ka selgesti, kuidas õied asjad mitte ei pea olema." [4] Tähtsat osa M. Miti demokraatlike vaadete väljakujunemisel omas C. R. Jakobson, kellega ta oli otsese läbikäimises ja kirjavahetuses. 1870-ndaks aastaks oli M. Mitist kujunenud välja järjekindel demokraatliku suuna eest võitleja.

Järgmisel põllumeeste seltsi koosolekul 5. novembril 1870. a. tekkis terav vaidlus talude ostu-müügi küsimuste arutamisel M. Miti ja J. V. Jannseni vahel. M. Mitt koos talupoegadega näitasid, et talude hinnad on niivõrd kõrged, et selliste tingimustega maad osta ei ole võimalik. [5] Jannsen soovitas vaatamata hindadele talupoegadel alustada kiiresti talude päriseksostmist. [6] M. Miti ja tema pooldajate soo-

---

1 „Eesti Postimees" nr. 42, 1870.
2 „Eesti Põllomees" nr. 10, 1870.
3 M. Mitt, Elu lugu, lk. 98.
4 „Eesti Põllomees" nr. 10, 1870.
5 KM KO, f. 88, Mitt 6, l. 8.
6 „Eesti Põllomees" nr. 10, 1870.

viks oli, et määrataks kindlaks riiklikud ostu- ja rendihinnad.

J.V.Jannsen, kellel puudus täielik toetus ja kelle ettepanekuid ei võetud vastu, asus 1871.a. algul otseselt põllumeeste seltsi tegevust piirama. Ta võttis täielikult põllumeeste seltsi juhtimise oma kätte ega arvestanud seltsi liikmete ettepanekuid. „Meie seltsil ei ole praegu sel viisil ühtegi eestseisust, kes teeb, mis tahab",[1] kirjutas C.R.Jakobson sel puhul 4. märtsil 1871.a. M.Mitile. J.V.Jannsen ei kutsunud enam korralikult kokku koosolekuid, esines laimuga põllumeeste seltsi arvel. Põllumeeste seltsi astuvate liikmete arv vähenes. Kui 1870.a. augustist septembrini astus Tartu põllumeeste seltsi liikmeks 29, siis 1871.a. jaanuarist septembrini astus liikmeks ainult 10 inimest.[2] 1871.a. algul läks Jannsen otseselt üle sakslaste poole, müües neile maha ka oma ajalehe „Eesti Postimees."[3]

Demokraatliku suuna esindajad alustasid otsest võitlust ja selgitustööd J.V.Jannseni vastu, et 1871.a. sügisestel valimistel saavutada võit demokraatliku suuna esindajate kätte. Demokraatliku suuna võitlus J.V.Jannseni tegevuse vastu Tartu põllumeeste seltsis toimus M.Miti juhtimisel, kes sai selle võitluse läbiviimiseks juhtnööre C.R. Jakobsonilt. 20. sept. 1871.a. kirjutas C.R.Jakobson M.Mitile: „Katsuke enne nii palju kui võimalik seltsiliikmeid selle nõusse saada, et kõik ühel meelel oleksivad, sest Jannsenil saab küllalt sõpru olema, nõnda et teda raske saab olema puki pealt maha visata, kuhu ta enam sugugi ei kõlba..."[4] C.R.Jakobson esitas ka selles kirjas uue põllumeeste seltsi juhatuse, kus J.Hurt preisidendiks, M.Mitt ja C.R.Jakobson abipreisidendiks pidid saama. J.V.Jannsen pidi auliikmeks jääma.

28. sept. 1871.a. toimuski uue juhatuse valimine. Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi preisidendiks valiti J.Hurt, asepreisidentideks M.Mitt ja C.R.Jakobson. Seega oli Tartu

---

1 KM KO f. 88, Mitt 6, l. 292.
2 ENSV RAKA, f. 1858, nim. 1, sü. 23, l. 9-10.
3 K.Siilivask, lk. 279.
4 KM KO f. 88, Mitt 6, l. 296.

Eesti Põllumeeste Seltsis võitnud demokraatlik suund. J. Hurda tegevus Tartu Eesti Põllumeeste Seltsis sel perioodil oli veel progressiivne, ta võitles antidemokraatliku Jannseni suuna vastu. J. Hurda ajal elavnes jälle Tartu põllumeeste seltsi tegevus: koosolekud toimusid regulaarselt, seltsi liikmete arv kasvas 157-le[1] jne. 1871. a. lõpul valiti Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi auliikmeiks Fr. R. Kreutzwald ja J. Adamson.[2]

1872. a. suvel pidi Viljandis toimuma eesti põllumeeste seltside esindajate kokkutulek. Selle kokkutuleku ülesandeks oli summeerida kõik põllumajanduse arengut pidurdavad tegurid ning nende alusel saata märgukiri Riigimaade ministeeriumile kes soovis saada ülevaadet siinsetest põlluharimise puudustest.[3] Balti mõisnike tegevusel jäi see koosolek ära, sest nad kartsid Eestis valitsevat olukorda laiema avalikkuse ette tuua. Palvekirjad saadeti nüüd riigivalitsusele iga põllumeeste seltsi poolt eraldi.

Feodaalsete igandite ja maksude kõrvaldamiseks koostati Tartu Eesti Põllumeeste Seltsis. Seltsis J. Hurda poolt palvekiri Liivimaa Maanõunike Kollegiumile. J. Hurt kogus andmeid palvekirja jaoks suusõnaliselt ja kirjalikult Tartu põllumeeste seltsi liikmeilt. Ka M. Mitt esitas kirjalikult ettepanekuid J. Hurdale. Märgukirja koostamisel on Tartu põllumeeste selts ühenduses olnud Pärnu Põllumeeste Seltsiga, kelle märgukirja ärakiri saadetuna nähtavasti Tartu seltsile läbivaatamiseks, asub praegugi M. Miti kirjatööde ja kõnede hulgas.[4] Tartu põllumeeste seltsi palvekirjas esitati 3 põhilist nõudmist:

1) teede tegemine jaotatagu ühtlaselt talu- ja mõisamaade vahel vastavalt nende nende suurusele;

2) samuti jaotatagu talude ja mõisate vahel postijaamade moonamaksud;

3) mõisad võtku osa ka vallamaksude maksmisest.[5]

---

1 ENSV RAKA, f. 1858, nim. 1, sü. 23, l. 1-18.
2 ENSV RAKA, f. 1858, nim. 1, sü. 65, l. 12.
3 KM KO, Mitt 6, l. 172.
4 Seal samas.
5 ENSV RAKA, f. 1858, nim. 1, sü. 64, l. 17-23.

Maksude võrdsustamise põhieesmärk seisis selles, ,,et vahetegmine maksuprii ja maksualuse maa vahel maha jääks ja avalikud maksud ühte viisi mõisa ja valla maa peale nende suuruse järele saaksivad pandud."[1] Need maksud olid talupoegadele raskeks koormiseks, milliste mittetasumisel pandi talupoegadele sillakohtunike poolt peale rasked trahvid. Tartu põllumeeste seltsi palvekiri saadeti 28. sept. 1872.a. Liivimaa Maanõunike Kollegiumile.

1872.a. sügisel läks J. Hurt Ote-pääle pastoriks ja loobus Tartu põllumeeste seltsi preisidendi ametist. Vaatamata sellele, et J. Hurt ei olnud põllumees ,suutis ta Tartu põllumeeste seltsi tööd tunduvalt elavdada.

Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi preisidendiks valiti 1872.a. sügisel uuesti J.V. Jannsen, kes jäi sellele kohale kaheks aastaks. J.V. Jannseni kokkuleplik poliitika balti mõisnikega ei olnud teada veel laialdastele rahvahulkadele, mis võimaldaski saada Jannsenil varasemate ühiskondlike teenete alusel uuesti preisidendiks. Selleks ajaks oli aga Jannsen täielikult läinud üle koostööle balti mõisnikega, kellede käest ta sai salajast toetust ajalehe ,,Eesti Postimees" ja ajakirja ,,Eesti Põllomees" väljaandmiseks. Tartu põllumeeste seltsis jätkas Jannsen oma endist tegevust eesmärgil, et selts välja sureks või siis mõisnike eestkostmise alla langeks. Põllumeeste seltsi tegevust püüdis Jannsen suruda kitsastesse raamidesse, toetuses ise seljuures ainult jõukaile talupoegadele. Ta ei arvetanud seltsi liikmete arvamustega, ei pidanud ära nende poolt esitatud kõnesid ega lahendanud liikmete poolt esitatud ettepanekuid.[2] Selle asemel pidas ta kõnesid ainult ise, mis olid igavad, üksluised ja ei omanud mingisugust tähtsust põllumajandusliku olukorra parandamiseks. Samal ajal esines ta ka laimuga põllumeeste seltsi liikmete kohta, kes ei olevat suutelised iseseisvaks tegevuseks, ,,nagu ei oleks Eesti rahval muidugi siin kohas ka põllumeeste liigetel mingisugust ajakohalist mõistust ,kellele tuge-

---

[1] ENSV RAKA, f. 1858, nim. 1, sü. 64, l. 17.

[2] M. Mitt, Elu lugu, lk. 108-109.

vat poliitika rooga lauale tohiks kanda. Nad olid ikka veel habemega lapsed, kelle kätte tuletikka ei tohtida uskuda n.n.e."[1]

25. jaanuaril 1873. a. sai Tartu põllumeeste selts Liivimaa Maanõunike Kolleegiumilt kirja, kus üteldi ära Tartu põllumeeste seltsi poolt tehtud ettepanekutest maksude ja kohustuste läbivaatamise kohta.[2] Talupojad otsustasid saata uue palvekirja Liivimaa Maanõunike Kolleegiumile. Nad kutsusid palvekirja koostamise komisjoni Pärnu, Viljandi ja Võru põllumeeste seltsi saadikuid, kes ka kirjutasid oma nimed uuele palvekirjale alla. Sellest komisjonist võttis osa M. Mitt Võru Põllumeeste Seltsi saadikuna. Kui Liivimaa Maanõunike Kolleegium oleks uuesti lükanud tagasi palvekirja, siis otsustasid Tartu põllumeeste seltsi liikmed selle saata Peterburi Riigimaade ministeeriumile. Jannsen ei kirjutanud palvekirjale alla, ta püüdis isegi hiljem seda surnuks vaikida. „Nõnda jäi siis asi, mis nii tähtsalt läbi oli uuritud ja tehtud surnult magama, nõnda, et selle ette võtmise lootuski tema poolt pärast seda toimetust koguni ära lämmatati."[3] Palvekiri jäigi Maanõunike Kolleegiumile saatmata.

J. V. Jannseni tegevuse tulemusel hakkas Tartu põllumeeste seltsi liikmete arv vähenema. Ühel oma koosolekul ütles Jannsen seltsi liikmetele, et ta tuleval korral seltsi liikmetele surmakõne ära peab, sest seltsi koosolekutele oli alati vähe liikmeid kokku tulnud.[4] Täpsemaid andmeid liikmete osavõtu kohta koosolekutest ei ole võimalik anda, sest varajasema põllumeeste seltsi tegevuse kohta puuduvad koosolekute protokollid.[+] M. Mitt oma mälestustes märkis liikmete arvu kohta: „Aasta pärast 1873 oli see mitme sajaline seltsi liikmete koos käik nõupidamisele mõne kümnete peale langenud."[5] See annab siiski Jannseni tegevuse kohta hinnangu, kelle ajal põllumeeste seltsi tegevus soikus. Seda fakti tõestab ka

---

1 M. Mitt, Elu lugu, lk. 109.

2 ENSV RAKA, f. 1858, nim. 1, sü. 64, l. 17-23.

3 M. Mitt, Elu lugu, lk. 106.

4 Sealsamas, lk. 107.

+ Arvatakse, et Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi moodustamise ja esialgse tegevuse materialid on põlenud ära vana „Vanemuise" põlemise ajal.

5 M. Mitt, Elu lugu, lk. 107.

põllumeeste seltsi liikmete nimekiri, mis näitab, et Jannseni tegevuse ajal 1872/73.a.+ astub Tartu põllumeeste seltsi liikmeks ainult 1 liige, 1873/74.a. 3 liiget. Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi liikmete arv langes Jannseni tegevuse ajal 157-lt 39-le.

Seltsi tegevusaastad	Liitujaid 1870.a.	Seltsi juurde astunud liikmed							Seltsi ülemise aasta liikmeid			Seltsi liikmeid kokku
		1870	1871	1872	1873	1874	1875	1876				
1870/1871	98	29	10	-	-	-	-	-	-			137
1871/1872	88	-	8	22	-	-	-	-	1870/1871: 39			157
1872/1873	55	-	-	-	1	-	-	-	1870/1871: 17	1871/1872: 24		97
1873/1874	25	-	-	-	-	3	-	-	1870/1871: 4	1871/1872: 6	1872/1873: 1	39
1874/1875	20	-	-	-	-	-	29	-	9			58
1875/1876	16	-	-	-	-	-	-	43	40			99

Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi allakäigu põhjuseid ei näe J.V.Jannsen oma tegevuses, vaid just talupoegade poliitilises tegevuses, mida kõige rohkem kartis ja ära püüdis hoida. Põllumeeste seltsi tegevuse languse kohta kirjutas ta avalikult 17. okt. 1873.a. „Eesti Postimehe" 42 numbris järgmiselt: „Meie arvates näitab see säält tulvat, et seltsid oma põhjuskirju ja päris töökohta ei näita tundvat ehk tunda tahtvat, vaid põllu mulla päält poliitika liivakinkude otsa sattuvad, kus tühja tolmu teevad ja kõige vähemat kasu ei saada."[2] Põllumeeste seltsi tegevust nägi Jannsen ainult kitsas põllumajanduslikus tegevuses, mis oli ära määratud põhikirjaga. Jannseni sellisele tegevusele astusid vastu demokraatliku suuna esindajad C.R.Jakobsoni ja M.Mitiga eesotsas, kes siiski suutsid säilitada Tartu põllumeeste seltsi iseseisvuse ja võtta selle juhtimine 1874.a. enda kätte.

+ Tartu põllumeeste seltsi aruandlust teostati sügisel aastakoosolekul.

1 ENSV RAKA, f. 1858, nim. 1, sü. 23, l. 23 - 33.

2 „Eesti Postimees" nr. 42, 1873.

III peatükk

M. Miti valimine Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi presidendiks ja tõusu võitlus Balti saksluse mõjuvõimu vastu seltsis aastail 1844-1874

XIX sajandi 70-ndaid aastaid võiks nimetada rahvusliku liikumise organisatsioonilise kindlustumise perioodiks. Sellel perioodil (1870-1877) on veel tooniandvaks mõõdukas konservatiivne suund, kuna demokraatlik leer eesotsas C.R.Jakobsoniga, M.Mitiga ja Peterburi patrioodidega on tahaplaanile surutud. Antud ajavahemikul tekivad lahkhelid ka Jakobsoni ja Hurda vahel, mis viivad lõpliku lõheni 1878.a. C.R.Jakobsoni ja tema mõttekaaslaste peamiseks tegevuse baasiks jäävad Eesti põllumeeste seltsid. 70-ndate aastate keskel läksid kõik Eesti põllumeeste seltsid demokraatliku suuna kätte.

1874.a. sügisel saavutas Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi presidendi valimistel võidu demokraatlik suund. Presidendiks valiti M.Mitt, kes oli sellel ametikohal 1874-1883.a. M.Mitt oli C.R.Jakobsoni võitluskaaslane, kes võitles balti mõisnike vastu, et saavutada eesti talupoegade majanduslikku olukorra parandamine, anda neile maad ja vabastada nad feodaalseist igandeist. Sellist poliitikat viis M.Mitt ellu Tartu Eesti Põllumeeste Seltsis põllumajanduslikku propaganda levitamise kõrval. Samal ajal võitles M.Mitt põllumeeste seltsis balti mõisnike ja Jannseni suuna esindajate vastu, kes taotlesid haarata juhtimist enda kätte. Sellise poliitika edukal elluviimisel omas suuri teeneid C.R.Jakobson, kes jälgis pidevalt M.Miti tegevust, andis talle pidevalt juhtnööre ja õpetusi, kuidas keerukais olukordades toimida. C.R.Jakobson hoiatas M.Mitti liig teravate väljenduste eest sakslaste aadressil, mille kohta võidakse öelda, et selts ei tegelenud mitte ainult majanduslike küsimustega, vaid poliitikaga, mis annaks alust repressioonideks tema vastu. Kirjas Mitile Jakobson ütlebki: „Sellepärast oleksin ma soovinud, et Teie neid sõnu härja ja lihuniku armastusest+ mite ei olek-

---

+ Väljendit „härja ja lihuniku armastusest" kasutas C.R.Jakobson kirjas J.Adamsonile 18.aug.1871.a., milles all ta mõtles sõprust eestlaste ja sakslaste vahel.

site pruukinud, mis siin sellepärast kahjuks on, et nüüd vastalised tõeste võiksivad ütelda, et meie poliitika seisukohast võitleme. See on tõsi: poliitika mehed meie igas sammus peame olema, aga seda meie ei tohi kusagil näidata, siis oleme riistad oma vastaliste kätte annud, sellega nad meid surnuks teevad. Meie peame nii võitlema, et meile keegi ei või ütelda, et meie ökonoomia (põllutöö) piiridest välja läinud."[1] Poliitiliste küsimuste mitteavalikku arutamist tingis ka asjaolu, et Tartu põllumeeste seltsi liikmeiks olid ka mõisnikud.

Peale kirjavahetuse puutus M. Mitt kokku C. R. Jakobsoniga ja J. Köleriga isiklikult, mis aitas kaasa M. Miti edukale tegevusele. Märkida tuleb veel seda, et Mart Mitt oma varajasest tegevusest peale asus mõisnike, kirikuõpetajate ja Jannseni vastases leeris, mis kasvatas ja täiendas tema demokraatlikke vaateid. M. Mitt oli ise 1868. a. alates taluperemees, teadis ja tundis talupoegade kõige vajalikumaid nõudeid ja vajadusi, mis oleks parandanud talupoegade olukorda. „Põllumeeste seltside tegevus agrotehnika arendamise alal XIX sajandi 70-ndatel aastatel ja 80-ndate aastate algul oli progressiivne, see aitas olulisel kaasa feodaalse, rutiinse tehnika ületamiseks talumajanduses."[2]

M. Miti tegevusega algas uus tõus Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi elus. Koosolekud toimusid reguraalselt. Näiteks 1875. a. viidi Tartu põllumeeste seltsis läbi 12 koosolekut, kus peeti ära 14 kõnet, 17 arutlust, vaidlust [illegible] seletust ja 2 ekskursiooni.[3] M. Miti tegevuse ajal kasvas Tartu põllumeeste seltsi liikmete arv mitmekordseks. 1874. a. oli põllumeeste seltsil 39 liiget, 1875. a. 58 liiget ja 1876. a. 99 liiget.[4] Kui Jannseni preisidendiks oleku ajal kahe aasta jooksul 1872/73 - 1873/74. a. astus juurde Tartu põllumeeste seltsi 4 liiget ja lahkus 12 liiget, siis M. Miti tegevuse algaastail 1874/75 - 1875/76. a. (2 aasta jooksul) astus juurde 72 liiget ja lahkus 14 liiget.[5]

---

[1] KM KO, koopia M 35:9, C. R. Jakobsoni 7 kirja M. Mitile, l. 10.

[2] Põhijooni majandusliku mõtte ajaloost Eestis XIX sajandil. Toimetanud L. Leone ja L. Brutus, Tallinn 1958, lk. 246; edaspidi = L. Loone ja L. Brutus.

[3] ENSV RAKA, f. 1858, nim. 1, sü. 837, l. 18-24.

[4] vaata tabel lk. 39.

[5] Tabeli lk. 39 andmete alusel.

A. Kruusberg kirjutas selle perioodi kohta järgmiselt: „Seltsist osavõtmine rahva poolt läinud elavamaks. Seltsi koosolekud olnud sel ajal õige perekad, isegi naisterahvad hakanud neist osa võtma."[1] Tartu põllumeeste seltsi sissetulekud suurenesid, mida näeme alljärgnevast tabelist.[2]

Aastad	Sissetulek	Väljaminek
1870/71	524 rbl. 40 kop.	208 rbl. 75 kop.
1872	311 -"- 60 -"-	147 -"- 86 -"-
1873	121 -"- 80 -"-	289 -"- 44 -"-
1874	91 -"- 80 -"-	41 -"- 25 -"-
1875	86 -"- - -"-	130 -"- 16 -"-
1876	315 -"- 91 -"-	275 -"- 84 -"-
1877	236 -"- 37 -"-	389 -"- 10,5 -"-
1878	225 -"- 35 -"-	278 -"- 69 -"-
1879. a. 1. märtsini	53 -"- 90 -"-	156 -"- 20 -"-

1870-75. a. koosnesid seltsi sissetulekud liikmete maksudest ja sisseastumisrahast (põhikirja § 5 järele oli sisseastumismaks 2 rbl. ja aastamaks 2 rbl. 40 kop.)[3] ja varem kogutud kapitali protsentidest. 1876 - 1878. a. sissetulekutele on lisatud juurde ka põllumajandusnäitustelt saadud sissetulekud, mis korraldati 1876. ja 1877. a. Otepääl ja 1878. a. Põltsamaal. 1875. a. märtsis vähendati koolio̊petajatelt võetavat liikmemaksu poole võrra, mis tingis ka sissetulekute vähenemise.[4]

Tartu põllumeeste seltsi suuremad väljaminekud 1871-1875. a. oli üürimaks ruumide eest „Vanemuise" seltsile 100 rubla aastas. 1876. a. vähendas „Vanemuise" selts põllumeeste seltsi palvel üürimaksu 100-lt rublalt 50-le rublale aastas.[5] Teised väljaminekud raamatute, ajalehtede, kuulutuste ja kantseleimaterjalide peale olid väikesed. 1876. a. alates on väljaminekute suurenemine seotud põllumajandus-

---

[1] A. Kruusberg, lk. 16.
[2] ENSV RAKA, f. 1858, nim. 1, sü. 837, l. 119.
[3] KM KO, f. 88, Mitt 6, l. 251.
[4] ENSV RAKA, f. 1858, nim. 1, sü. 837, l. 119.
[5] ENSV RAKA, f. 1858, nim. 1, sü. 65, l. 30.

näituste organiseerimise kuludega. 1877. a. väljamineku suurenemine on tingitud sellest, et 1877. a. Otepää näituse väljamineku olid suuremad kui sissetulekud.

Peatun nüüd lähemalt M. Miti tegevusest tähtsamatel momentidel Tartu Eesti Põllumeeste Seltsis. 1874. a. okt. alustas M. Mitt esmakordselt Tartu põllumeeste seltsi koosolekuid juhatamist. Oma mälestustes kirjutas M. Mitt: „...alustasin ma oktoobri kuul 1874. esimest korda ühe seltsi juhatust toimetama, mis minule, et seda küll juba näinud olin, aga ise toimetades siiski uus oli, sest siingi oli mull Jannseni leerist vastalisi soetanud."[1] Sellest näeme, et M. Mitil tuli oma tegevuse algusest peale alustada võitlust Tartu põllumeeste seltsis Jannseni saksameelse suuna vastu, kelledel „nähti kindel lootus olevat, nüüd peab see selts ometigi ära lõpema ja otsa saama."[2] Koosolekule oli palju rahvast kokku tulnud, mis oli tingitud Jannseni lahkumisest ja M. Miti asumisest preisidendi kohale, mille tõttu Jannseni pooldajad püüdsid avaldada vastutegevust demokraatliku suuna pooldajatele. Kokkutulnud inimeste kohta kirjutas M. Mitt, et nende „hulgas küll sõpru, aga siiski ka oma jagu vastasid olivad."[3] Samal koosolekul esitas M. Mitt Tartu põllumeeste seltsi tulevase tööplaani, milles pikemalt arutas edasise tegevuse ülesandeid. Selle kõnega saavutas M. Mitt esialgse toetuse seltsi liikmete seas, mis julgustas teda hoogsamale tegevusele. K. Ed. märgib oma mälestustes, et M. Mitt suutis oma kõnedega väimustada kuulajaskonda. „Ta (M. Mitt - I. J.) oli sõnakas mees, rääkis suure paatosega ja jõuga. Muidu oli ta väikese haridusega. Just oma esinemisega paistis ta aga silma ja äratas tähelepanu."[4] M. Mitt oli juba varem seltsi liikmetele tuttav aktiivse seltsi tegelasena, kes oma kõnedega esines uute maaharimise ja karjakasvatamise viiside levitajana ja võitlejana Jannseni saksameelse suuna vastu. See suurendas lugupidamist tema suhtes seltsi liikmeskonnas. Jannsen ja tema pooldajad ei julgenudki sellel koosolekul avalikult välja astuda M. Miti vastu.

---

1 M. Mitt, Elu lugu, lk. 113.
2 Sealsamas.
3 Sealsamas, lk. 114.
4 Tartu Näituse album, 1933. a., lk. 22.

1875.a.13.jaanuari kõnes esitas M.Mitt põllumeeste seltsi eesmärgid ja liikmete kohustused,,Aga seltsi tahtmised(eesmärgid -I.J.)ja püidmised käivad üle üldiste kasude pääle,ning on rahvalikud ja läbi rääkimistes ära kaalutud ning tulevad ni hästi üksikutele kui kõige rahvale tuluks."[1] Põllumeeste seltsi liikmete kohustused pidid olema M.Miti arvates järgmised:1)kohustuslik osavõtt koosolekutest seltsi liikmetel;

2)seltsis avaldatud ettepanekute ja avalduste ärakuulamine ja nende arutamisest osavõtmine;

3)seltsis vastuvõetud otsuste täitmine ja elluviimine;

4)aidata üksmeelselt seltsi eesmärke ellu viia,et need ,,mitte ühe peale ei langeks,vaid iga üks seda omalt kohalt aitama avitab,niikaugele kui jõua jaksab".[2]

5)põllumeeste seltsi tegevusest asjalikult osa võtta, mitte seda ajaviite kohaks pidada.[2] Seltsi liikmete kohustuste käsitlusest näeme,et need aitasid kindlustada seltsis distsipliini,kindlustada regulaarset tööd ja liikmete osavõttu sellest.M.Mitt asus Tartu põllumeeste seltsis praktiliste küsimuste lahendamisele,millest olid huvitatud talupojad.Oma kõnes 13.jaan.1875.a.ütles M.Mitt seltsi liikmetele,et,,ei aitaks üksinda haljad ja paljad sõnad midagi,kui need end olevikus teuks ei muuda."[3]

M.Miti tegevusele vastutöötajaks Tartu Eesti Põllumeeste Seltsis on algul kirjatoimetaja Tõnis Pekk,kellest aga hiljem sai kindel M.Miti kaastööline. Esialgu ei avaldanud ta ajalehes põllumeeste seltsi koosolekute kuulutusi.Sellisel viisil püüdis ta nurja ajada põllumeeste seltsi koosolekuid.M.Miti mitmekorsete ettepeidete peale alustas Tõnis Pekk koosolekute kuulutamist ajalehes.Et talurahvas oleks teadlik põllumeeste seltsi tegevusest ja teaks milliseid küsimusi seltsis arutatakse laskis M.Mitt ajalehes teatada koosolekute päevakorrad ja kõnelejad.See tõmbas põllumeeste seltsi uusi liikmeid juurde.

---

1 KM KO ,f.88,Mitt 6,l.73.

2 Sealsamas,lk.66.

3 Sealsamas.

Tartu põllumeeste seltsi tegevus ei olnud meeltmööda balti mõisnikele. Nad püüdsid saavutada selles juhtimist oma kätte ja ühendada ta mõisnike põllumeeste seltsiga. See plaan ebaõnnestus saksa mõisnikel demokraatliku suuna vastupanu tõttu juba J.V.Jannseni presidendiks oleku ajal. Nüüd oli J.V.Jannsen siit lahkunud ja vähenenud ka tema pooldajate arv. Et saavutada Tartu põllumeeste seltsi seltsis juhtimist enda kätte, otsustasid mõisnikud nüüd astuda selle liikmeteks. M.Veske soovitusel astus Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi liikmeks Raadi mõisnik Rosenpflanzer, kes oli Liivimaa Keiserliku Üldkasuliku ja Majandusliku Seltsi asepreisident.[1] Temale järgnesid teised mõisnikud: Gustav v.Stryk (mõisnike suurpõllumeeste seltsi sekretär), Erich Nolcken (Kavastu parun), Park (Arula mõisnik), Zastrov (Pühajärve mõisa rentnik) jt.[2]

Paljud põllumeeste seltsi liikmed olid saklaste astumise vastu seltsi liikmeks. M.Mitt oli aga esialgu nõus. Ta arvas, et saksa mõisnikud seltsis õpivad tundma meie ausaid ja õigeid püüdlusi ja paremini nägema raskusi ja kitsendusi, mis takistavad talupoegade majapidamise edasist arengut ning asuvad siis talupoegadele järeleandmisi teostama.[3] M.Mitt kirjutas, et „siis mõisnikud juba omalt poolt talupoegadele vastutulema hakkavad ja ajakohaliselt rahvale seda natuke haaval tagasi pakuvad, mis vanal ajal kõigil temal ära võetud oli ning üks üleüldine parandamise töö terve riigi kasuks ja tahtmise järele õnnelikumalt ja jõudsamalt tarvilikule järjele jõuab."[4] M.Mitt pettus pealgi oma seisukohas, sest „nendest leidsime aga seltsile paljalt tüli ja takistust, sest meie ettevõtted ei saanud ühe meeleliselt mitte vabad olla..."[5]

M.Mitil tuli nüüd alustada Tartu põllumeeste seltsis võitlust balti mõisnike seisukohtade ja ettepanekute vastu. 17.veebr.1875.a. esines M.Mitt põllumeeste seltsis kõnega „Mis vahe on suur- ja väikepõllumeeste põllutöö vahel ja

---

1 EMSV RAKA, f.1858, nim.1, sü.23, l.29.
2 Sealsamas.
3 M.Mitt, Elu lugu, lk.115.
4 Sealsamas.
5 Sealsamas.

kas need kokku lähevad."[1] Selles kõnes näitas M.Mitt ,et mõisnike põlluharimise viis ei ole vastuvõetav talupoegadele,sest viimased ei ole suutelised kasutama masinaid. ,,Suurema seletuse läbi tunti kül ära,et põllusõnnest kui ka karjast saadav kasu üks on,aga mitmed muud,mis suurema kapitali ja kulu-nagu masinad,suured adrad jne.tõised on."[2] See kõne oli suunatud Rosenpflanzeri vastu,kes püüdis väita,et suur-ja väikepõllumeeste vahel mingisugust vahet ei ole.Samuti lükkas M.Mitt ümber Rosenpflanzeri seisukoha,et talupoegadel rendi tõstmisega muutub elu kergemaks.Selle küsimuse arutamine seltsis toimus teravas õhkkonnas.,,Selts jo oma asutusest saadik seda on tunnistanud,et need üle aro rängad rendid mitte ainsad Eesti põllomeiste nõrgestajad ei ole ,vaid täielikud põldude ära kurnajad on."[3]

1875.a. 5.aprilli koosolekul tõstis M.Mitt üles küsimuse teetegemise trahvidest,mis seadusevastaselt pidevalt tõusevad.Parun Rosenpflanzer astus selle küsimuse arutamisele vastu,väites et see asi ei kuulu põllumeeste seltsi , vaid kohtu arutada.M.Mitt vastas selle peale,et „põllumehed on kõik üheskoos sääl tegevad ja mis meie kõikide asi on, selle üle võime meie nõu pidada."[4]

Neist näiteist ilmneb ,et balti mõisnikud püüdsid kõigiti takistada põllumeeste seltsi tegevust.1876.a.õnnestus sakslastel valida Tartu põllumeeste seltsi abipreisidendiks Zastrovi.[5] Mõisnike taotlused haarata võim seltsis oma kätte saksa liikmete kaudu ei andnud aga 1875-1877.a.tulemusi, sest demokraatliku suuna esindajad lükkasid need ettepanekud tagasi.1877.a.püüdsid sakslased saavutada oma eesmärke J.V.Jannseni ajakirja ,,Eesti Põllomees" kaudu.Juba 1871.a. oli Jannsen müünud ajakirja sakslastele,kuid viimaste toetusel läks ajakiri pankrotti,sest puudus lugejaskond.1877.a. tegi J.V.Jannsen ettepaneku kinkida ajakiri põllumeeste seltsile.Nüüd,kus leht pidi põllumeeste seltsi kätte minema,

---

1 ENSV RAKA ,f.1858,nim.1,sü.837,l.18.
2 Sealsamas.
3 KM KO ,f.88,Mitt 6,l.73.
4 ENSV RAKA,f.1858,nim.1,sü.837,l.20.
5 Sealsamas,l.44.

tahtsid mõisnikud, et see säilitaks mõisnikesõbraliku suuna. Seltsiga sõlmida kavatsetud kinkimislepingusse võtsid nad punkti, mille järgi lehes ei võinud kirjutada muust kui põllutööst ja karjakasvatusest. Lehe väljaandmiseks lubas mõisnike suurpõllumeeste selts 100 rubla toetust.[1] Ajaleht toimetajaks oli määratud kirikuõpetaja Eisenschmidt. M. Mitt aga ei kirjutanud sellele lepingule alla, sest „sääl üks punkt sehes, mis seltsile auuta ja sellega kahjulik näitab oleva ja nimelt see, et ta põllutöö leheks peab jääma ja üksinda selle tarvis pruugitama."[2] M. Mitt arvas, et põllutöö lehena ei oleks see leht iialgi ennast ise ära toitnud ja oleks viinud seltsi laostumisele.[3]

Saksa mõisnikud nõudsid nüüd lepingu arutamist seltsi üldkoosolekul. Koosolek toimus 7. märtsil 1877. a. Mõisnike seltsi sekretäri G. v. Stryki poolt saadeti M. Mitile kiri, et ta 7. märtsi hommikul kell 7 mõisnike seltsimajasse tuleks. Siin püüdsid mõisnikud uuesti M. Mitile peale suruda, et ta kirjutaks lepingule alla. M. Mitt keeldus järjekorselt. Koosolekul püüdsid mõisnikud vägivaldselt läbi suruda oma plaani. M. Mitt oli kategooriliselt lepingule vastu, ta soovis sellist ajalehte, „kus ta üle adra raua ja äglepulkade teritamise ka vahest maja ja põllupidamise takistusest räägiks."[4] 7. märtsi koosoleku protokolli on järgmine sissekirjutus: „„Kange vaidlemine, mis üle poole tunni kestis ei teinud asjale otsa; seltsi pres. (preisident - I. J.) jäi järeleandmatuks oma mõtte juurde."[5] Nüüd püüdsid sakslased Zastrovi kaudu, kes oli seltsi abipreisident, viia läbi hääletamist. Nad alustasid hääletussedelite kätteandmist. Kuid koosolekule oli tulnud halbade teeolude tõttu vähe liikmeid, „„et häälte läbi otsust oleks võinud teha."[6] Luunja valla talurentnik Jaan Kuus teatas nüüd koosolekule, et kui seltsi preisidenti ei arvestata, siis peavad nad koosolekult lahkuma. Ta hakkas juba mõne teise talupojaga ukse poole mine-

---

1 A. Kruusberg, lk. 16.
2 ENSV RAKA, f. 1858, nim. 1, sü. 837, l. 47.
3 M. Mitt, Elu lugu, lk. 116.
4 Sealsamas, lk. 117.
5 ENSV RAKA, f. 1858, nim. 1, sü. 837, l. 47.
6 Sealsamas.

ma.[1] Selle tüli lahendas M.Mitt.Ta teatas, et väheste liikmete pärast keelab ta sedelite jaotamise ja lõpetab koosoleku. Sakslaste järjekordne plaan piirata põllumeeste seltsi tegevust kukkus läbi.

Järgmisele 9.mai koosolekule tuli rohkem seltsi liikmeid kokku. Koosolekust osavõtjad kiitsid M.Miti tegevuse õigeks ja lükkasid tagasi ajalehe kinkimislepingu.[2] Ajakirja küsimuses oli M.Mitt kirjavahetuses C.R.Jakobsoniga. 4.mail 1877.a. kirjutas C.R.Jakobson M.Mitile: „Kui Teie sellepärast selle ajalehe üle otsust teete, siis tehke nii, et Teie igal ajal teda oma käiksest välja võite puistata."[3]

1877.a. Otepää (Nuustaku) näituse otseseks organiseerijaks oli Zastrov, kes kasutas seda oma isiklike sissetulekute saamiseks. Selle tõttu ei valitud teda enam 1877.a. sügisel Tartu põllumeeste seltsi aseesimeheks. Zastrov esines nüüd süüdistuskõnega Tartu põllumeeste seltsi kohta ja avaldas arvamust, et ilma sakslaste abita ei suuda talupojad iseseisvalt põllumajandusnäitusi läbi viia.[4] 1878.a. sügisel astus Zastrov Tartu põllumeeste seltsist välja. Kateised mõisnikud, nähes, et nende tegevus ei kannud vilja, astusid järgmisel aastal seltsist välja. Osa mõisnikke aga heideti välja.

Nüüd muutus Tartu põllumeeste seltsi tegevus ühtlasemaks astus juurde uusi liikmeid, mis muutis seltsi tegevuse veelgi elavamaks. Põllumeeste seltsi liikmed koondusid kindlalt M.Miti ümber, kes viis ellu demokraatliku suuna võitlust, kus „terve rahva asja pärast ei tohtinud armu heitmist olla."[5] A.Kruusberg märkis selle perioodi kohta järgmiselt: „Tooniandjaks oli C.R.Jakobson - kauaaegne esimees Märt Mitt oli Jakobsoni poolehoidja, suurem osa liikmeid „jakobsoni mehed". Teisemeelelisi ei sallitud. Eestseisuse valimisel kirjutasid mehed, kes isemõnel põhjusel koosolekule ei saanud tulla: valitsegu vanad eestseisuse liikmed tagasi, et mõni „baltlane" seltsi ette otsa ei saaks."[6]

---

1 M.Mitt, Elu lugu, lk. 117.
2 A.Kruusberg, lk. 17.
3 KM KO, koopia M. 35:9, C.R.Jakobsoni 7kirja M.Mitile, l. 12.
4 M.Mitt, Elu lugu, lk. 118.
5 KM KO, f. 117, M. 7:11, l. 24.
6 A.Kruusberg, lk. 13.

IV peatükk

Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi tegevus M. Miti juhtimisel uute progressiivsete põllumajandusviiside levitamisel. Põllumajandusnäitused

1870-ndail aastail oli eesti talupoja peamiseks eesmärgiks saada oma põldudelt võimalikult suurt sissetulekut, tasuda kõrget maa rendi- ja ostuhinda. Kõige suuremat tulu said talupojad linakasvatusest, kuid seevastu kurnas see välja põllud, mille saagikus silmanähtavalt vähenes. Et olukorrast väljapääsu leida, tuli otsida uusi tuluallikaid. Lähtudes olukorra nõudeist asus ka Tartu põllumeeste selts selgitustöö teostamisele linaharimiselt karjakasvatusele üleminekuks. Selle suuna väljatöötajaks oli C. R. Jakobson, kes esines selgitavate kõnedega ka Tartu põllumeeste seltsis. Üleminek karjakasvatusele algas XIX saj. 70-ndate aastate keskel. Samal ajal pandi rõhku ka põlluharimise küsimustele, et saada suuremat sissetulekut ja varustada karjamajandust küllaldaselt söötadega. Tartu põllumeeste selts seadiski oma eesmärgiks uute maaharimise ja karjakasvatamise viiside levitamise, mis suurendas talupoegade majanduslikku jõukust. Oma kõnes 21. juunil 1879. a. rõhutas M. Mitt:

„... et põllutöö iga riigi aluspõhi on ja ilma põllumeheta iga riik tuhkjas liiv tormi käes on... põllumehele väga palju õpetust tarvis läheb, põllumees ei pea üksinda adraga mõistma ümber käia vaid igapidine maapidamine, säädus ja loomise tundmine peavad temale tuttavad olema, ilma nendeta ei saa tema läbi."[1]

Tavaliselt peeti igal koosolekul üks või kaks pikemat kõnet põlluharimise, karjakasvatamise või talupoegade eluolu kohta. Peale põllumajanduslike kõnede peeti veel populaateaduslikke kõnesid, kus käsitleti ajaloo, kirjanduse, füüsika, keemia jne. küsimusi. Peale kõne kasutati veel seletuste ja ekskursioonide vormi. Näiteks Tartu põllumeeste seltsi 66. koosoleku päevakord 22. märtsil 1876. a. oli järgmine: 1) Jürmanni kõne soojusest; 2) M. Miti kõne hernetegemisest; 3) Zastrovi seletus lehiste kasvatamisest ja le-

---

[1] ENSV RAKA, f. 1858, nim. 1, sü. 837, l. 76.

histe seemnete jaotamine seltsi liikmetele.[1] 1876.a.peeti Tartu põllumeeste seltsis 13 kõnet ja anti 11 seletust.13-st kõnest oli põllumajanduslikke ja karjakasvatuslikke kõnesid 7,aiandusest 1 ja populaartteaduslikke 5.Seletustest oli 6 põllumajandusest ja karjandusest,2aiandusest ja 3 koolide ja seltsi tegevuse kohta.[2] Põllumajanduslike ja karjakasvatuslike kõnede pidajateks olid M.Mitt ja ärksamad talupojad.Populaateaduslike kõnede pidajateks M.Veske ja kooliõpetajad.Näiteks 1876.a. 13-st kõnest viidi läbi 6 M.Miti ,2M.Veske ja 1 C.R.Jakobsoni poolt.[3] Koosolekute protokollide jälgimisel näeme,et M.Mitt võttis osa kõigi Tartu põllumeeste seltsi koosolekute juhatamisest 1874.a. sügisest kuni 1881.a.1881-1883.a.põllumeeste seltsi koosolekutest ei võtnud M.Mitt osa regulaarselt,mis oli tingitud M.Miti tagakiusamisest balti mõisnike poolt.

M.Miti juhtimisel toimus põllumeeste seltsides nende küsimuste arutamine ja lahendamine,millistest talupojad olid huvitatud.Suuremate saakide saamiseks ja karjamajanduse arendamiseks soovitati talupoegadel viia sisse kindlad külvikorrad.Juba 1872.a.27.augustil kõnelles C.R.Jakobson Tartu põllumeeste seltsiss külvikordadest,kus ta peamiselt lähtus seisukohast,kuidas külvikordade valikuga ära hoida viljasaakide langust.30.aug.põllumeeste seltsi koosolekul märgitakse juba otseselt,et on vaja sisse viia 3-väljaline põllusüsteemi asemele mitmeväljaline põllusüsteem.Koosolekul soovitati mõisnikel kasutusel oleva 11-väljalise põllusüsteemi asemele taludes kasutada 9-väljalist põllusüsteemi,kus kultuuride järgnevus oleks olnud järgmine: a)2põldu rukist; b)oder; c)kaer; d)lina; e)ristikhein; f)kartul;g) 2põldu kesa.[4] ,,Nagu kirja mees oma raamatu peatukkide viisi ära jagab,niisama jagame meie oma põllu välja,nurmede kaupa ära üks kesas,tõine rukkii,kolmas olgo ristik,lina ehk odrade all:olgosiis viimsed viljad lina ja kaer jne.",[5] kirjutas M.Mitt 21.juunil 1879.a.Külvikorra vastlemise juures näeme,et põlluvil-

---

1 ENSV RAKA ,f.1858,nim.1,sü.837,l.32.

2 Sealsamas,l.28-41.

3 Sealsamas.

4 Sealsamas,l.21.

5 KM KO,f.88,Mitt 6,l.155.

jakuse tõstmiseks ja karjamajanduse arendamiseks on soovitatud sisse viia ristikhein.

Taimedele paremate tingimuste loomiseks soovitati sügisel sügavat maakündmist,,Mida sügavamini maa sügise on küntud,seda parem on kui ta kevadini künni al seisab."[1] Sügisel küntud põldu ei soovitatud sügisel äestada,sest ,,külm purustab maa isegi külmal talvel ära ja tõiseks ei saa maa tuule käest neid rikkusi sugugi oma sisse juua, mis temale sigitust annab,nimelt hapnikku."[2]

Külvata soovitati ainult head seemet,kusjuures arvestada terade suurust:väiksemad seemned madalamale,suuremad seemned sügavamale.Uba ja hernest soovitati külvata 2½ tolli(6,4 cm -I.J.) ja rukist,otra,nisu 1½ tolli(3,8cm-I.J.) sügavusele.[3] Suuremate saakide saamiseks kasutada rohkesti sõnnikut,mis põlluharimise juures on pääasi.,,Omast põllust suuremad sisse tulekid ja karjast kallimad kaso peame saama selleks olgo sõnniku korjamine ja karja sugu soetamine."[4] Teraviljade juures kasutada loomade sõnnikut,lina juures luutuhka,superfosfaati,salpeetrit. 22. märtsi koosolekul esitas M.Mitt oma praktilisest tegevusest näite väetamise kohta.1875.a.külvas ta 1½ vakka herneid ja ½ vakka kaeru kahele maatükile.Mõlemad maatükid olid halvad, kuid väetatud. Esimese maatüki seemned kastis M.Mitt enne virtsa ja siis kipsi sisse.Virtsa kasutamisel saadi maatükilt 11 vakka herneid ja 20 vakka kaeru,teiselt maatükilt aga 5vakka herneid ja 9 vakka kaeru.[5]

30. aug.1875.a. kõneles C.R.Jakobson Tartu põllumeeste seltsis odra kasvatamisest.Ta soovitas meie tingimustes kasvatada 4-tahulise odra asemel 2-tahulist otra.9.jaanuari 1878.a.koosolekul kõneldi rukki külvamisest.Rukist soovitati külvata mitte kalendri järgi,vaid ilmastiku järgi. M.Mitt soovitas sügisel rukkipõldudele vaod sisse ajada, et põldudelt liigvett ära juhtida.Vagudega osadeks jaotatud põllul on ka võimalus kergemini organiseerida lõikust.[6] 4.mai koosolekul 1882.a.kõneldi kartulite kasvatamisest.[7]

---

1 ENSV RAKA ,f.1858,nim.1,sü.837,l.20.

2 Sealsamas.

3 Sealsamas.

4 KM KO ,f.88,Mitt 6,l.15.

5 ENSV RAKA,f.1858,nim.1,sü.837,l.32.

6 ,, Sakala" nr.31, 1878.

7 „Eesti Postimees" nr. 20, 1880.

Tartu Ülikooli Raamatukogu
ARHIIVKOGU

Põllutööriistadest soovitas M.Mitt võtta kasutusele soome ja ameerika tüüpi adrad,mis paremini mullapinna ümbere pööravad.Atrade saamiseks esitas Tartu põllumeeste selts oma soovid Pärnu Põllumeeste Seltsile,kes tellis atru Soomest.M.Mitt soovitas sirpide asemel rukist niita vikatitega,mis suurt aja kokkuhoidu toob.29.sept.1881.a.koosolekul kõneles M.Mitt:,,...et oma rukkid vikatiga niitsin ja selle läbi üle pool aega rutem rukkid kokko saia pantud,rukki vihud mis 3 korda suuremad said seotud kuida see muidu viisiks on."[1] Rukki peksmiseks ostis M.Mitt hobuste jõul töötava viljapeksumasina ja soovitas ka seda teistel talupoegadel osta, ,,kes kord masinaga peksmist on harjunud ja tundma õppinud ja selle põhuga karja toitnud see ei saa seda kombed ealgi enam käest ära andma ega maha jätma,vaid ütleb veel teistele,,põllumehed"edasi."[2] Uute põllutööriistade laiemaks levikuks ja kasutuselevõtmiseks soovitas M.Veske läbi viia põllutööriistade näitusi.Peale näitust anda põllutööriistad talupoegadelem tasuta kasutamiseks. See üritus jäi Tartu põllumeeste seltsil läbi viimata , sest puudusid rahasummad tööriistade ostmiseks.

Majandusliku arengu juures soovitas Tartu põllumeeste selts põllumajanduselt üle minna karjamajandusele,,,sest leivaviljaga kauplemises leiab ta võimsa vastase oma lõunapoolses mustmullapiirkonna omajas naabris sellega tal tulevikus võimatu võistelda."[3] 1877.a. 24.juuni koosolekul kõneles M.Mitt,et,,põllomehe kõige tähtsam tulu ja kasu tema karja pidamisest tuleb."[4] Talupoegadel soovitati kasutada meie maatõugu lehmi ja meie maatõu ja angeli tõu paaritamisel saadud järglasi,kes on meie oludele ja kliimale paremini vastupidavad.,,Meie oma maa loomade sugu on muidugi kõige parem vastu pidama ,aga ta on orjuse ~~aja~~ olea näl- ja kurnamisel kängu jäänud."[5] Mõisnike poolt välismaalt sissevveetavat karja ei soovitatud kasutada,sest need loomad vajasid head toitu,mida ei ole võimalik talupoegadel hariliku karjamaaga ja sooheintega pakkuda.Nende kasvatamise juures arvas selts, ,,et säärasel seisukohal kallite tõugude

---

1 KM KO ,f.88,Mitt 6,l.181.

2 Sealsamas.

3 ENSV RAKA?,f.1858,nim.1,sü.837,l.130.

4 KM KO ,f.88,Mitt 6,l.139.

5 ENSV RAKA?,f.1858,nim.1,sü.837,l.124.

pidamine tema majapidamise peab hävitama."[1]

Karjamajanduses soovitati kasutusele võtta Soome ja Rootsi piimatalituse süsteem. 1877.a. 4. oktoobri Tartu põllumeeste seltsi koosolekul kõneles M. Mitt: „Kui et seda sugust või tegemise viisi (Soome süsteemi - I.J.) ka kõige Eesti rahvale soovida. Et see mood üleüldiseks saaks tõstetud, siis on ta ka seda väärt ette võtta isäranis tähtjas on se toimetus."[2]

Soome ja Rootsi piimatalituse süsteemi kaudu oli võimalik või ja juustu tootmine müügiks. M. Mitt kirjutas: „...hä või saadaks meie maale koguni tõist sugust hinda ja suuremad kauba turu."[3] Soome ja Rootsi piimatalitusega tutvumiseks korraldati ekskursioonid Hellenurme mõisa, Raadi mõisa ja Zastrovi talusse. Tartu põllumeeste seltsis kõneles Kavastu taluperemees Harjuke kogemustest Soome piimatalituse sisseviimisel oma talus. M. Mitt soovitas veel kultuurkarjamaade kasutuselevõtmist, mida ta oli näinud Tammani juures, kui oli käinud Pärnu Põllumeeste Seltsi näitusel 1877.a. Talupoegadele kõrvaltuludena soovitati veel viljapuuaedade rajamist, mesilaste pidamist, humalate kasvatamist jne. Viljapuude kasvatamist ja aiapidamist soovitati mitte üksi ainelise kasu tõttu, vaid ka maja ilustamiseks ja ühiskonna tervishoiu pärast. Katselise viljapuuaia ja puukooli loomise idee jäi teostamata, sest puudusid selleks rahasummad. Samuti ei olnud põllumeeste selts suuteline palkama aianduse instruktorit, kes oleks andnud talupoegadele seletusi puuviljaaedade rajamiseks taludes.

Uute karjapidamise ja maaharimise viiside levitamiseks, praktiliste kogemuste näitamiseks ja õppimiseks alustas Tartu Eesti Põllumeeste Selts põllumajanduse ja käsitöö näituste korraldamist. „Näitused peavad nimelt esile tooma puudusi hooletusse jäetud majapidamises, sellele mõistlikku arenenud tegevust vastu seades; seesugused näitlikud tõendused ühes õpetlikkude seletustega mõjuvad ~~suu-~~

---

1 ENSV RAKA, f. 1858, nim. 1, sü. 837, l. 124.
2 KM KO, f. 88, Mitt 6, l. 139.
3 Sealsamas.

suuresti vaataja mõistuse peale ja ergutavad teda kaasategemisele ning parandustele."[1] Varem oli põllumajanduslikke näitusi korraldatud saksa põllumeeste seltside poolt, millest ka eesti põllumeeste seltside saadikud osa võtsid. Nendest näitustest said talupojad vähe praktilist abi, sest neil ei olnud võimalik kasutusele võtta tõukarja ja masinaid. Peale selle toimus näitustel seletuste andmine saksa keeles, millest talupojad aru ei saanud. ,,Kõik näitused korraldati sakslaste poolt ja toimetati saksa keeles, kasu eesti põlluharijale oli vahest mõnes auhinna-rublas või mingi-suguses aurahas."[2]

Näituste korraldamisest ja läbiviimisest võttis M. Mitt aktiivselt osa. M. Mitt nägi näitustes suurt kasvatuslikku osa, ,,kuidas need meie rahva mõtteid ja silma teritades teda tööle juhatada, kelle põhi õnnerikast korda meie maale peab tooma: ühenduses tehku meie põllumehed oma tööd ja mis üks ei mõista, seda õpetagu temale tõine tergem..."[3] M. Miti tegevuse ajal korraldas Tartu Eesti Põllumeeste Selts 7 näitust.

6. märtsi 1872. a. Tartu põllumeeste seltsi koosolekul oli esmakordselt näituse küsimus arutamisel. Üksikasjaliselt kujul tõstetakse näituse küsimus üles 3. mai 1875. a. põllumeeste seltsi koosolekul, kus soovitatakse,, elajate tundmise ja suguloomade soetamise "otstarbel korraldada kohalikke näitusi igas kihelkonnas.[4] 26. jaan. 1876. a. Tartu põllumeeste seltsi koosolekul esinebki M. Mitt konkreetse ettepanekuga korraldada näitus, kus oleksid esindatud meie maa paremad loomad ja käsitööd. Loa saamiseks esimese näituse jaoks esitas Tartu põllumeeste selts 24. veebr. 1876. a. palve Peterburi Riigimaade ministeeriumile. 8. juulil 1876. a. anti Tartu sillakohtuniku poolt luba esimese eesti näituse korraldamiseks 10., 11. ja 12. sept. 1876. a. Otepää (Nuustaku) alevis.[5] Näituse edukaks läbiviimiseks palus M. Mitt Riigimaade ministeeriumilt aurahasid. See ettepanek leidis põl-

---

1 ENSV RAKA ,f. 1858, nim. 1, sü. 837, l. 123.
2 Sealsamas, l. 124.
3 ,,Sakala" nr. 8, 1879.
4 Tartu nätuse album, Tartu 1935, lk. 59.
5 ENSV RAKA ,f. 1858, nim. 1, sü. 65, l. 46.

lumeeste seltsis saklaste poolt vasturääkimisi, sest nad püüdsid igati takistada eesti põllumeeste seltside tegevuse laiendamist. Sakslased püüdsid näidata, et saksa seltsid suudavad viia läbi põllumajandusnäitusi, eesti talupojad ei ole selleks suutelised, sest neil puuduvad tõukarid, masinad jne. Vaatamata takistustele korraldati Tartu põllumeeste seltsi näitus 1876. a. edukalt. Riigimaade ministeerium saatis igakordse põllumeeste seltsi palve peale aurahasid ja diplome. Oma mõju säilitamiseks Tartu Eesti Põllumeeste Seltsis, et seda kasutada oma eesmärkide läbiviimisel, andsid Liivimaa Keiserliku Üldkasuliku ja Majandusliku Seltsi liikmed aurahasid, „näidates" sellega, et nad on ka „huvitatud" Tartu põllumeeste seltsi tegevusest.

Otepää näitusel 1876. a. korraldas Tartu põllumeeste selts ka oma avaliku koosoleku, kus kõneldi loomade söötmisest ja teraviljade külvist. Pühajärve mõisas demonstreeriti viljapeksumasina tööd ja tutvuti viljakuivatiga.

Talupoegade poolt oli näituse külastamine elav. Vaatamata vihmastele ilmadele võttis näitusest osa ligi 1400 inimest. Anti välja 24 auhinda. Näituse kulud olid 130 rubla 10 kopikat; sissetulekud 143 rubla 21 kopikat. Kasu saadi seega 13 rubla 11 kopikat.[1] Auhindade andmisel loomadele arvestati nende vastavust meie tingimustele ja kasutuselevõtmist talupoegade poolt. Nii näiteks võeti hobuste juures arvesse kaalu, proportsioone ja lihastikku; lüpsilehmade juures kaalu, piima hulka jne.[2] Esimeseks auhinnaks anti Tartu põllumeeste seltsi poolt kahehobuse adrad. Selle auhinna said järgmised talupojad:

„1. Johan Pakkal Pilkuse vallast oma tõõhobuse, eesti tõugu 4-aastase musta mära eest;

2. rentnik Vilhelm Paul Tähtvere vallast - araabia-eesti tõugu 11 aastase sugumära eest;

3. maaomanik Hans Laur-Araku, Rõpka vallast - kohalikku tõugu 5-aastase lehma eest."[3]

Otepää näitusele oli toodud 29 hobust, 21 lehma, 6 siga, 7 lammast.[4]

---

1 ENSV RAKA, f. 1858, nim. 1, sü. 837, l. 125.
2 Samas, l. 124.
3 ENSV RAKA, f. 1858, nim. 1, sü. 837, l. 125.
4 Tartu näituse album, Tartu 1935, lk. 59.

Teise põllumajanduse näituse läbiviimiseks saadi luba 22. juunil 1877. a. Tartu sillakohtunikult.[1] Näitus korraldati Otepääl 10., 11. ja 12. septembril. Sellel näitusel anti samuti talupoegadele praktilisi nõuandeid ja oskusi põlluharimise ja karjakasvatamise alal. Pühajärve mõisa rentnik Zastrov näitas savitorude valmistamist masinaga. Näidati niidumasinat ja raudäket praktilise töö käigus. Mõisnik A. v. Roth-Pilkuse poolt oli sisse seatud Schwarzi-süsteemi piimatalitus, kus ta ise seletusi andis.[2] Näitusest osavõtjate arv oli väiksem esimesest näitusest osavõtjate arvust, mis oli tingitud vihmaste st ilmadest. Näitusest võttis osa ligi 1300 inimest. Väljaminekud oli 235 rbl. 50 kop., sissetulekud 110 rbl. 47 kop. Puudujääk kaeti põllumeeste seltsi kassa poolt. Auhindu anti välja 24.[3]

Kolmas näitus korraldati 14. ja 15. sept. 1878. a. Põltsamaal. Näitusele oli toodud 36 hobust, 18 lehma, 2 siga ja 78 käsitöö ja majapidamissaadust.[4] Kui eelmiste näituste läbiviimiste komisjonides olid ka balti mõisnikud, siis Põltsamaa näituse komisjonis olid ainult eestlased. Põltsamaa näituse väljaminekud olid 156 rubla 15 kopikat, sissetulekud 156 rubla 35 kopikat, seega kasu 20 kop. Näitusest osavõtjaid oli ligi 1000 inimest. Auhindu anti välja 32.[5] Järgmistel Tartu põllumeeste seltsi poolt korraldatud näitustel, mis viidi läbi M. Miti tegevuse ajal, kõikus näitusest osavõtjate arv 2000-3000 piirides, näitustele toodud käsitöö esemete ja majapidamissaaduste arv 150-300, hobuste arv 30-40, lehmade arv 10-30 piirides.[6] Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi poolt viidi 1879. a. läbi ka esimene linanäitus Tartus.

Tartu põllumeeste seltsi poolt toimus põllumajanduslike raamatute väljaandmine. 1880. a. ilmus kirjatoimetaja J. Kõrvi toimetusel „Aiapidamise õpetus aia- ja viljapuude kasvatamiseks"[7] 1881. a. J. Liivi poolt „Üldine linaharimise õpetus"[8] jne. Tartu põllumeeste selts kavatses

---

1 ENSV RAKA, f. 1858, nim. 1, sü. 65, l. 45.
2 „Eesti Postimees" nr. 39, 1877.
3 ENSV RAKA, f. 1858, nim1, sü. 837, l. 127.
4 „Sakala" nr. 8, 1879.
5 ENSV RAKA, f. 1858, nim. 1, sü. 837, l. 128
6 ENSV RAKA, f. 1858, nim. 1, sü. 274, l. 15 - 17; Tartu näituse albumid 1935-1940. a.
7 „Sakala" nr. 52, 1880.
8 „Sakala" nr. 15, 1881.

oma aastaraamatu väljaandmist, ,,kus tähtsad kõned,iseäranis mis põllu rammutamise kohta käivad,nagu jäädavaks varanduseks ära trükitud võiksivad saada ja igal ajal järele vaadata,mis kasulik saaks olema." [1] Aastaraamatu väljaandmisest teatati ka teistele eesti põllumeeste seltsidele. Aastaraamat jäi aga siiski välja andmata,sest puudusid põllumeeste seltsil rahalised summad.

Tartu põllumeeste seltsi tegevus uute maaharimise ja karjapidamise viiside levitamisel XIX saj.70 -80-ndail aitas tublisti kaasa talupoegade majandusliku olukorra parandamiseks.

---

1 ,,Sakala"nr.46,1881.

V peatükk

Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi osa võitluses feodaal-pärisorjusliku korra igandite vastu Eestis

Põllumajanduslikku prpaganda kõrval teostas Tartu Eesti Põllumeeste Selts ka poliitilist võitlust feodaal-pärisorjusliku korra igandite vastu, võttes seega osa üldrahvalikust võitlusest mõisnike privileegide vastu.

Tartu põllumeeste seltsi üheks võitlusvormiks oli aastaaruannete saatmine Peterburi Riigimaade ministeeriumile. Neisse aruannetesse märgiti ära ka puudused, mis takistavad põllumajanduse arengut ja põllumeeste seltside tegevust Eestis.

1879. saadeti ministeeriumi ulatuslik ülevaade Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi tegevusest. 1879. a. aruanne alagas peale Tartu põllumeeste seltsi moodustamisega ja lõppes 1. märtsiga 1879. a. Sellesse aruandesse olid paigutatud ka talupoegade nõudmised, milliste rahuldamise tulemusena talupoegade olukord oleks paranenud. Aruandes oli märgitud, et mõisnikud ikka veel teoorjust kasutavad, mis 1868. a. seadusega oli ära keelatud. Raha- ja ostulepingutes on veel selliseid punkte, kus mõisale teopäevi tuleb teha, mille eest kõige madalamat palka maksti. Teotöö tegemine takistas talupoegadel aktiivset osavõttu oma põllutöösst. Peale teoorjuse oli kirjas toodud ära veel teisi pärisorjuslikke igandeid, nagu kohtu ja kooli keele küsimuse saksastamise kohta, kui ka üksiku töö jagude kohta, kui ka neid teopäevi vilja lõikuse, sõnniku veo, viina ja vilja vooridega tasa pidi teenima n. n. e. Riigimaade valitsuselt saadeti Tartu põllumeeste seltsile teade, kus lubati kutsuda kokku kubermangude põllumajanduse kongressid. Nendest kongressidest lubati põllumeeste seltside saadikutel osa võtta ja seal oma ettepanekuid teha.

Eesti põllumeeste seltside suurürituseks kujunebki osavõtt Balti kubermangude põllumajanduslikust kongressist 1881. a. Riias. Sellest kongressist lubati osa võtta Viljandi Tartu ja Pärnu põllumeeste seltsides preisidentidel ja ühel saadikul igast seltsist. Kongressist võttis osa 5 eesti põllumeeste seltsides saadikut eesotsas C. R. Jakobsoni ja M. Mitiga. Teisteks saadikuteks olid Toots Pärnust, Raudsep Viljandist ja Dido* Tartust. Neile, talupoegade saadikutele, tuli juurde veel läti saadik aiandus seltsist. Valitsuse esindajatena viibisid kohal kolm ametnikku põllumajanduse ministeeriumist. Teised kongressi saadikud olid

1 M. Mitt Elu lugu, lk. 124

* Dido asemel oli Tartu põllumeeste seltsist valitud M. Veske. Viimane ei saanud sõita ja siis valiti Dido. „Sakala" nr. 8, 1881.

mõisnikud. Saadikute arv ulatus üle 70-ne. Eesti põllumeeste seltside saadikud otsustasid kasutada kongressi tribüünina, et vene ametnike juuresolekul süüdistada balti mõisnikke ebaseadusliku teoorjuse pealesurumisel talupoegadele ja nõuda teoorjuse kaotamist.[1] Kongressi tähtsus oli küllalt suur, sest tema protokoll saadeti Riigimaade ministeeriumi ja avaldati kubermangulehe lisana, tema otsused pidid aga vastavalt 1880.a. mais maksmapandud põllutöökongresside seaduse alusel minema Peterburi peakongressile seikohtade võtmiseks.[2]

Kongressi töö timus kolmes alakomisjonis. Eesti saadikud võtsid osa kõigist koosolekutest, mis toimusid alakomisjonides. Esimese alakomisjonis arutati viljakuse vähenemise põhjusi ja saagikuse tõstmise küsimusi. Saksa mõisnikud alguses eitasid saagikuse langust. Eesti põllumeeste seltside saadikud näitasid veenvate faktidega, et rasked rendid ja kõrged ostuhinnad on sundinud talupoegi linadega oma põlde välja kurnama.[3] Mõisnikud nägid talumaade viljakuse tõstmist põllumeeste seltside moodustamise teel, kus mõisnikud ja talupojad koos töötaksid. „Kõige suuremat abi saada aga väikesed põllumehed suurte põllumeeste heast eeskujustja sellepärast olla nimelt suuri põllumehi nii palju kui võimalik tarvis edendada."[4] kirjutas „Sakala" irooniliselt.

Kongressi lõpul esinesid eesti põllumeeste seltside saadikud kirjaliku deklaratsiooniga, milles nõuti mitteseaduslikult säilinud teoorjuse kaotamist. Deklaratsioon töötati välja C.R.Jakobsoni ja M.Miti juhtimisel. C.R.Jakobson teatas kongressi esimese istungi lõpul kaaslastele: „Saksu on siin ülemäära õige palju. Meie ei saa siin iialgi häälte enamuse võitu, seda enam peame nüüd mehiselt näitama, mil viisil mõisnikud siin väikesi põllumehi otse piinlikult teoorjustega kinni peavad, et need sammu paranemise poole edasi ei saa..."[5] M.Mitt märkis kongressi kohta järgmist: „Juba esimesel päeval võisime ette ära näha,

---

1 L.Loone ja L.Brutus, lk. 248.
2 A.Käbin, lk. 47.
3 M.Mitt, Elu lugu, lk. 133.
4 „Sakala" nr. 9, 1881.
5 M.Mitt, Elu lugu, lk. 133.

et veikese põllupidajad siin häälte paljusega oma taht-
mist sugugi ei võinud saada, sest mõisnikkusi oli väga pal-
ju, aga väike põllupidajatest mitte enam kui 5 saadikut."[1]
Deklaratsioon esitati Liivimaa kindralkubernerile
A. Uexküll-Güldenbrandt'ile. Peale deklaratsiooni ettelu-
gemist alustasid mõisnikud selle ümberlükkamist. C. R. Ja-
kobson ja M. Mitt esitasid nüüd koosolekule üle 30-ne rendi-
lepingu, mis kihelkonna ja vallakohtude poolt kinnitatud
olid. M. Mitt esines ka kõnega teorendi lepingute kohta, kus
nõudis, et „teoorjust meie maalt, kui üht avalikku rahva
nuhtlust ära keelaks, kelles vaesed orjad kõige oma ihu
ning vaimu vara poolt paljaks kurnatud saavad, kelle ase-
mele muidugi mõistlik aus rentmaa maksuks kui säädusliku
õigusega tohib astuda."[2] Nüüd püüdsid mõisnikud teoorjuse
küsimuse arutamisest kõrvale põigelda. Nad väitsid, et sellist
küsimust ei ole kavas arutada kongressil. Talupojad kaevaku
teorendi lepingute üle kohalikus kihelkonnakohtus. Selle
peale vastasid eesti saadikud, et kihelkonna kohtunikud
on nende lepingute kinnitajad, sealt ei ole mingisugust
abi loota. Mõisnikud vastasid selle peale, et kaevaku siis
Maanõunike kolleegiumile. Põllumeeste seltsi saadikud vas-
tasid, et Maanõunike kolleegiumis on mõisnikud, kes ise on
teoorjuse pooldajad ja nende lepingute koostajad, kes iial-
gi ei vabasta talupoegi teoorjusest.[3]

Nüüd võttis parun Uexküll, kui kongressi preisident,
sõna. Ta lubas selle küsimuse lahendamise oma peale võtta
ja teatas, et teoorjus on ära keelatud. Kui seda veel kus-
kil esineb, siis sellest teatada kubernerile, kes selle siis
kohe ära keelab. Selline lahendus tekitas mõisnikes viha
eesti põllumeeste saadikute vastu. Nad panid ette teatada
kongressile eesti saadikute nimed. Parun Uexküll teatas,
et nimede ettelugemine on tema asi, ta ei pea seda vajali-
kuks. Olgugi et mõisnikel õnnestus teoorjuse kaotamise kü-
simuste arutamist kongressil takistada, sai avalikuks sel-
lest teravast probleemist siiski informeeritud.

---

1 M. Mitt, Elu lugu, lk. 214.
2 ENSV RAKA, f. 1858, nim. 1, sü. 65, l. 49.
3 M. Mitt, Elu lugu lk. 134-135.

Kongressil vastuvõetud otsused teenisid balti mõisnike ~~niko~~ huvisid. Mõningatele otsustele vastuvaidlemine ei olnud siiski põhjendatud. Näiteks vaidles M. Mitt vastu mõisnikele, kes taotlesid alla kümnehobujõuliste aurumasinate tollivaba sissevedu. Mitt ütles, et sellest oleks kasu ainult mõisnikel, kuid oma maa vabrikud ja meistrid kui ka käsitöölised jääksid nälga. „Ainult suured põllupidajad üksi oleksivad siin võidumehed, aga rahvas ja riik peaksivad kaotama."[1]

Selles näites aga väljendus siiski mõte, et sakslastelt ei ole midagi loota eesti rahva olukorra parandamiseks. M. Mitt tegi kongressi tähelepanekute järgi otsuse: „Aga seda kõik, mis siin nägime ja kuulsime selle kohta pidime koguni ümberpöördult ehk otse nõnda mõtlema, kui juba siin nii avalikus paigas meie kuuldes meie rahva ja sellega ühtlasi ka riigi kasude vastu püütakse töötada, mis sünnib siis maapäeval, kus mõisnikud isepäinis üksi oma nõuotsuseid meie talu rahva kohta võtavad."[2]

Riias kohtusid eesti põllumeeste saadikud läti põllumeeste saadikutega, kuid viimaste põllumeeste seltsides olid haaranud juhtimise oma kätte mõisnikud. Läti põllumeeste seltside poolt olid valitud kongressile mõisnikud.

Järgmisel Tartu põllumeeste seltsi koosolekul 7. märtsil 1881. a. esines M. Mitt sõnavõtuga, kus rääkis põllumajanduslikü kongressi töö käigust ja tulemustest.[3] Ta teatas seltsi liikmetele, et nad koguksid andmeid üle kogu maa teorendi säilimise kohta, et ka sellviisil oma rõhutud rahva kasuks töötada tohtis... kus selle sakste oma võimulise teoorjuse jätiste ots peale saaks tehtud."[4] Koosolekul teatasid talupojad, et ei ole meil Eestis sellist kohta, kus mõisnik ei kasutaks teoorjust. Järgnevatel põllumeeste seltsi koosolekutel esitati hulgaliselt teorendi säilimise lepinguid. Näiteks 6. juuli koosolekul 1881. a. teatasid seltsi liikmed, et on tõstetud rendihindu ja teoorjust. „Mõnes vallas üteldi puhast raharenti 2-2½ rublani taal-

---

1 M. Mitt, Elu lugu, lk. 137.
2 Sealsamas, lk. 139.
3 Sealsamas, lk. 141.
4 „Sakala" nr. 15, 1881.

ri kohta tõstetud olevat...Orjuseks olevat antud näituseks:sõnniku vedamine,vilja kogumine,heina niitmine jne. Ühes vallas üteldi tõstetud raharendi kõrvale igale talule ka 8vakamaad heina teha ja 8 sülda puid raijuda antud olevat."[1] Samal koosolekul arutati ka kõrgeid rendilepinguid. Koosolekul võeti vastu otsus, et valitsuse käest paluda, et talumaade müümist saaks kiirendatud, ,,sest rendi seisuses kuue aastate kontrahtidega läheb talu põllutöö tagurpidi, ja üksi pärismaa pidamine olla kõige talunikkude ja kõige meie isamaa põllutöö kõrgema järjele aitaja."[2] Selles näites näeme, et M.Mitt pooldas C.R.Jakobsoni eesmärki, ,,kus prii eesti mees oma enese prii maa peal käib."[3]

Tartu põllumeeste seltsile saadetud teorendi lepingud saadeti edasi Liivimaa kubernerile. ,,See andmete kogumise aktsioon, mida aktiivselt toetas ,,Sakala", saavutas 1881.aastal laialdase ulatuse ja omandas ülemaalise mõisnikevastase demonstratsiooni iseloomu, aidates seega talurahvahulki mobiliseerida võitlusele feodaalsete igandite vastu."[4]

Teorendi lepingute kogumise tulemusel kasvas veelgi Tartu põllumeeste seltsi autoriteet. 80-ndate aastate algust võime pidada Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi kõrgperioodiks. Koosolekutest võttis osa sel perioodil arvukalt liikmeid. Näiteks 7.märtsi koosolekust 1881.a. võttis osa 100 liiget,[5] 29.augusti koosolekust 1881.a. 180 seltsi liiget ja 63 külalist.[6] 1882.a. aruande järele oli Tartu-põllumeeste seltsil 278 liiget.[7] Tartu põllumeeste seltsi juhtimine oli kindlalt M.Miti poolt juhitava demokraatliku suuna käes. ,,Tartu Eesti Seitung" kirjutas 15.juulil 1881.a. Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi kohta järgmiselt: ,,Kõik seltsi asja ajamised ilusal, armulisel ühemeelel

---

1 ,,Tartu Eesti Seitung" nr. 2, 1881.
2 Sealsamas.
3 ,,Eesti Põllomees" nr. 8, 1870.
4 L. Loone, ja L. Brutus, lk. 249.
5 ,,Sakala" nr. 15, 1881.
6 ,,Sakala" nr. 40, 1881.
7 A. Kruusberg, lk. 16.

toimetatud saivad ja vaenust ega,,parteilikust olemust" mitte haisugi tunda ega näha ei olnud."[1]

Demokraatliku suuna tegevus oli suunatud feodaal-päriserjusliku korra igandite vastu,talupoegade majandusliku olukorra parandamise eest.See võitlus kõigutas mõisnike eesõigusi,kes alustasid võitlust demokraatliku suuna juhtivate tegelaste C.R.Jakobsoni ja M.Miti vastu.Ajakirjanduses laimati ja esitati süüdistusi põllumeeste seltside tegevuse suhtes,et need teostavad poliitilist kihutustööd ja astuvad põhikirja piiridest üle.,,Nüüd vahest hakkas veel mõisnikkude ja kirikhärrade poolt avalik vaenuline Eesti põllumeeste seltside ja seltsi juhatajate teotamine,mis aga suvest(1881.a.suvest -I.J.)kuni talveni,järjest ikka kujemaks ja tigedamaks läks nõnda,et saksad ja nende meelelised ajalehed juba Eesti rahvast kõige põlastavamal viisil hakkasivad rääkima ja neid kõiksuguseks kurjuse elukateks maalima."[2]M.Mitti süüdistati heinavarguses.M.Miti heinavarguse kohta ilmusid artiklid ,,Eesti Postimehes", ,,Neue Dörptsche Zeitung'is",,Heroldis"jne.Volmaris peetud kirikuõpetajate sinodil 1881.a. esines konsistooriumi nõunik Willigerode kõnega,kus nimetas eesti ja läti seltse sotsiaaldemokraatlikeks,kus potikat taga ajatakse.[3]Tartu põllumeeste seltsi 24.okt.koosolekul otsustati Willigerode peale süüdistus tõsta seltside laimamise eest.[4]Süüdistuse tõstmisel otsustati palude abi ka teistelt seltsidelt.

1881.a. mõisnikud põletasid vanu mõisahooneid ja teisi ehitisi.Need süütamisedki püüti ajada C.R.Jakobsoni ja M.Miti tegevuse arvele.,,Tallinna Sõbras"ja ,,Ristirahva Pühapäeva Lehes" ilmusid artiklid,kus süütamised aeti C.R. Jakobsoni ja M.Miti kihutustöö arvele.,,Nagu oleks Eesti rahva seltsid ja mõned eesti ajalehed nimelt põllumeeste seltside juhatajad ja Sakala ajaleht rahva mässamisele kihutajad,kust nende ässitamisel tulesüütamised,püssidega laskmised ja kõlvatu ässitaval põhjustel uusi sää -

---

1 ,,Tartu Eesti Seitung" nr.2,1881.
2 M.Mitt,Elu lugu,lk.214.
3 ,,Tartu Eesti Seitung" nr.18,1881.
4 ,,Eesti Postimees"nr.43,1881.

dust e muutüsi pidada nõutama, mis Liivimaale sugugi tarvis ei olla..."[1] Eesti rahvusliku liikumise aktiivseteks vastasteks olid H.v.Samson ja N.v.Essen, kelledele tehti ülesandeks materjalide kogumine eesti põllumeeste seltside tegevuse kohta. Materjalide kogumisel Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi kohta osutus raskeks, sest sakslastel puudusid seltsis esindajad.

1881.a. sügisel suurenes M.Miti laimamine ja tagakiusamine sakslaste ja nende käsilaste poolt. Seda teostati eesmärgil, et takistada M.Miti valimist sügisel Tartu põllumeeste seltsi preisidendiks. Ilmus A.Grenzsteini laimav artikkel M.Miti tegevuse kohta „Eesti Postimehes". Vaatamata sellele laimule valiti Mitt 1881.a. sügisel ikkagi Tartu põllumeeste seltsi preisidendiks. „Selts aga ei lasknud sedelitega valimist ette võttagi, vaid valis kohe auupakkuval viisil ja tungivas vaimustatud olekus ühel healel endise preisidendi M.Mitt'i tagasi. Ükski ei olnud selle vastu, ükski ei soovinud sedelitega valimist."[2]

1881.a. juunis keelas Tartu õpperingkonna kuraator parun Stackelberg M.Veskel osa võtta Tartu põllumeeste seltsi ja „Vanemuise" seltsi tööst.[3]

Mõisnike tegevuse tulemusel saadeti Maanõunike kollegiumi poolt süüdistusi valitsusele põllumeeste seltside tegevuse kohta. Mõisnikud saavutasidki selle, et edaspidi Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi koosolekutest tuli kohalikule politseile ette teatada. Esimene tõe loa saamiseks Tartu sillakohtunikult koosoleku läbiviimiseks on väljalõigatud kirjade raamatus 16.märtsil 1882.a.[4]

Kodanlik-demokraatlik suund jätkas endiselt võitlust talupoegade majandusliku olukorra parandamise ja feodaalpärisorjuslike igandite kaotamise eest. Rahvusliku liikumise üheks kõige tähtsamaks ürituseks oli 1881.a. suvel eesti seltside poolt organiseeritud 19-liikmelise saadikute delegatsiooni saatmine tsaari juurde, kus esitati ka

---

1 M.Mitt, Elu lugu, lk. 214.
2 „Sakala" nr. 46, 1881.
3 „Sakala" nr. 26, 1881.
4 ENSV RAKA, f. 1858, nim. 1, sü. 38, l. 2.

üheksast punktist koosnev mägukiri. Märgukiri oli esial- M. Veske ja M. Miti poolt koostatud, hiljem C. R. Jakobsoni ja J. Köleri poolt täiendatud. Saadikute saatmise nõu tuli J. Köleri poolt, kes selle edasi andis Rakvere linna ,,Kalevipoja Eesti Seltsi" saadikutele, kes käisid Peterburis keiser Aleksander III juures. Rakvere seltsist tuli kiri Eesti Kirjameeste Seltsi preisidendile M. Veskele, kus paluti teda ja M. Mitti tulla nõupidamisele Rakveresse. Rakveres töötati välja M. Veske ja M. Miti poolt Koos Rakvere seltsi liikmetega esialgse märgukirja punktid. Saadikute saatmise organiseerimine anti Eesti Kirjameeste Seltsi juhatuse kätte, kus see koosolekul läbi arutati ja M. Veske kaudu otsus teistele eesti seltsidele saadikute valimiseks teatati. Märgukirja koostamisest ja selle andmist tsaarile ei räägitud M. Veske ja M. Mitt avalikult, sest see oleks siis tähendanud sakslaste otsest võitlust saatkonna saatmise vastu Peterburi.

Põhjendamata on Ado Grenzsteini seisukoht, kes 10 a. hiljem ,,Olevikus" teatas, et tema olevat esimesena saadikute saatmise nõu andnud. A. Kruusberg[1] ja H. Kruus[2] on ka seisukohal, et saatkonna saatmise organiseerimine toimus A. Grenzsteini algatusel. Eelpool antud M. Miti mälestuste põhjal võime siiski öelda, et selle mõtte algatajaks oli J. Köler ja esialgse märgukirja koostajaiks M. Veske ja M. Mitt.[3] Kui A. Grenzstein oleks olnud selle mõtte algataja, siis loomulikult oleks ta võtnud osa delegatsiooni koosseisust. Delegatsiooni liikmete nimekirjas ei leia meie tema nime. Oma ajalehes ,,Olevik" levitas ta laimu põllumeeste seltside ja demokraatliku suuna tegelaste kohta. See näitab tegelikult seda, et A. Grenzstein ei omanud mingisuguseid teeneid selle saatkonna organiseerimisel ja märgukirja koostamisel.

Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi poolt valiti saadikuteks M. Mitt, J. Köler, J. Luha ja M. Elmik.[4] H. Kruus tõi ära

---

1 A. Kruusberg, Venestamise tulekul, Tartu 1922. a., lk. 21.
2 H. Kruus, Eesti ajaloo lugemik III, Tartu 1929. a., lk. 280.
3 M. Mitt, Elu Lugu, lk. 144.
4 ,,Sakala" nr. 26, 1881.

14 saadiku nimed, kes kirjutasid alla märgukirjale. L. Loone märkis saadikute arvuks 17. M. Mitt oma mälestustes annab saadikute arvuks 19. Materjalide alusel oli võimalik leida 19 saadiku nimed, mis on allpool ära toodud. Saadikute nimekirja jälgimisel näeme, et enamuse saadikutest moodustasid talupojad: talukoha omanikke 7 ja talukoha rentnikke 2. Delegatsiooni 19 saadikut valiti 17-ne seltsi poolt.[1]

1. C. R. Jakobson,	talukoha omanik	Pärnumaal.
2. M. Mitt,	- ,,- - ,, -	Võrumaal.
3. P. Sukk,	- ,, - - ,, -	Tartumaal.
4. K. Kuusmann	- ,, - - ,, -	Harjumaal.
5. R. Jürmann,	- ,, - - ,, -	Põltsamaal.
6. G. Hagedahl,	- ,, - - ,, -	Virumaal.
7. P. Luiga	- ,, - - ,, -	Tartumaal.
8. M. Elmik	talukoha rentnik	Võrumaal.
9. J. Luha,	- ,, - - ,, -	Tartumaal.
10. M. Lõõtsmann	kooliõpetaja	Harjumaal.
11. J. Vilhelmsohn		Narvast.
12. K. A. Hermann,	ajalehe toimetaja	Tartus.
13. Th. Jacobsohn,	riigiametnik	Tallinnas.
14. M. Veske,	kooliõpetaja	Tartus.
15. J. Köler,	maalikunstnik	Peterburis.
16. P. Käbi,		Peterburis.
17. G. Fromm	riigiametnik	Tallinnas.
18. J Hurt,	kirikuõpetaja	Otepääl.
19. A. Müller		[2]

14. juunil 1881. a. kogunesid eesti saadikud J. Köleri juurde, kus peeti nõu ja lõplikult vormistati 9-st punktist koosnev märgukiri. 15. juunil käidi siseminister krahv Ignatjevi juures, kelle käest saadi luba hõbepärja panemiseks Aleksander II hauale. 16. juunil said eesti saadikud loa keiser Aleksander III juurde minekuks. Kuid load võeti sama päeva õhtul saadikute käest tagasi. Põhjuseks oli see, et Luunja paruni Nolckeni ja krahv Keiserlingi poolt esitati Liivimaa ja Eestimaa mõisnike kiri Ignatjevile.

---

[1] „Sakala" nr. 26, 1881.

[2] H. Kruus, Eesti ajaloo lugemik III, Tartu 1939. a., lk. 285. „Sakala" nr. 26, 1881.

Selles kirjas nimetati eesti saadikuid mässajaiks, kes olid korraldanud Tartu lähedal metsas, kes olid korraldanud Tartu lähedal metsas rahva ülesässitamiseks koosolekuid.[1] Sakslaste nuuskurid jälgisid eesti saadikute liikumist ja tegevust Peterburis. Nuuskurite poolt anti teated edasi saksa mõisnikele. M. Mitt märkis selle kohta, et seda oli sakslastel võimalik teha, kuna nad omasid raha. „Niisuguse mõisnikkude vaenuduse kogumise kapital, kui meie eestlaste tööst neile kokku on tulnud, teeb nüüd sarnasel viisil meie maa parandamise seaduse kahjuks alaliselt tööd nõnda, et selle mõisnikutest vanemal ajal öeldud sõnale küllalt õigust jääb."[2]

Vaatamata sakslaste mõjule Peterburis said eesti saadikud 16. juunil uue loa minekuks keiser Aleksander III juurde. Saadikud avaldasid kiitust ja tänu Aleksander III, kes olla aidanud kaasa eesti talupoja olukorra parandamisele. Selles väljendus eesti saadikute naiivne usk tsaarisse lootuses, et viimane aitab neil võidelda balti mõisnike vastu.

Rahva olukorra parandamiseks anti riigivalitsusele 9-st punktist koosnev märgukiri sisse. Selles kirjas nõuti ostu-, müügi- ja rendilepingute läbivaatamist valitsuse poolt, nende täpse suuruse kindlaksmääramist ja selle ametliku hinnaga sundida mõisnikel talukohti ära müüma. „Sellepärast on soovida, et mõisnikud sunnitud saaksivad, talumaad riigivalitsuse taksi järele talurahvale müüa."[3] (1. punkt), „Sellepärast peaksivad kõik talumaa kontraktid Riigivalitsuse poolest läbi saama vaadatud ja kus tarvis ümbertud."[4] (2. punkt).

Kolmandas punktis nõuti juba meile varem tuntud talupoegade poolt esitatud kroonu- ja maamaksude ja tegude ühteviisi jaotamisest niihästi mõisa kui talumaa vahel. „Tänini langeb suurem hulk kroonu ja maksusi ja tegusi talumaade, s. o. veikeste põllumeeste peale ja suuremad jõukamad põllumehed-mõisnikud on neist priid... Sellepärast oleks õige,

---

1 M. Mitt, Ülu lugu, lk. 152.
2 Sealsamas, lk. 154.
3 H. Kruus, Eesti ajaloo lugemik III, lk. 282.
4 Sealsamas, lk.

kui see kahjulik mõisamaade eesõigus saaks kaotatud ja nii mõisa kui talumaade suuruse ja hinna järele ühetasane arunende nimetatud maksude ja tegude pärast tehtud."[1]

4. ja 7. punktis väljendati juba uued seisukohad, et ka Balti kubermangudes kehtestataks semstvokorraldus ja Sise-Venemaal kehtiv kohtusüsteem. Need nõuded tähendasid sisuliselt Balti erikorra kaotamist ja olid poliitilisteks nõudmisteks balti mõisnike privileegide purustamiseks. Kohtukeeleks nõuti saksa keele asemele emakeelt (punkt 9).

Koolide kohta nõuti, et need saksa mõisnike ja kiriku alt vabaks saaks ja vene haridusministeeriumi alla läheksid (punkt 5). Nõuti kiriku patronaadi õiguse kaotamist ja kirikuõpetajate valimist kihelkonna poolt (punkt 6).[2] Selle punkti vastu astus välja J. Hurt, kes ei kirjutanud ka oma allkirja märgukirjale alla. See tekitas pahameelt saadikute hulgas J. Hurda tegevuse vastu.

1881. a. eesti seltside märgukirjale allakirjutanud C. R. Jakobson, M. Mitt, K. A. Hermann, M. Veske jt. kuulusid eestlastest jõukama ja majanduslikult paremini kindlustatud osa hulka, mille tõttu nad kaitsesid eelkõige talupereemeeste huve. Teoorjuse kaotamise nõue märgukirjas väljendas aga renditalupoegade, eriti kehvema osa huve, kes rahapuudusel olid sunnitud veel XIX saj. 80-ndail aastail nõustuma teotööga segarendi näol. Mis puutus aga maaproletariaadi nõudmistesse, kellel puudus kapital talude ostmiseks, siis nende huvid ei kajastunud märgukirjas üldse.

Eesti seltside märgukiri kutsus esile balti mõisnike ringkondades suure meelepaha. Olid ju tema majanduslikud ja poliitilised nõudmised, kus taotleti eestlaste õiguste võrdsustamist sakslaste omadega, teravalt suunatud balti erikorra vastu. Saksameelne ajaleht „Rigasche Zeitung für Stadt und Land" esines laimuga märgukirja ja saadikute kohta. Eesti seltse nimetas ta poliitilisteks klubideks, kelle poolt märgukiri koostati, mis ei kajastavat aga eesti rahva nõudmisi. Sellele laimule vastas C. R. Jakobson „Sakalas", et eesti saadikud „ei rääkinud mitte üksi selt-

---

[1] H. Kruus, Eesti ajaloo lugemik III, lk. 285.

[2] Sealsamas, lk. 280-285.

side nimel, vaid terve Eesti rahva nimel... ja toimetasid omi asja nõnda, nagu seda terve Eesti rahvas tahtis ja tarvitas, sest see oli Eestirahva soovimine."[1]

Sakslased asusid nüüd otseselt võitlema eesti seltside ja demokraatliku suuna juhtide vastu. Nad püüdsid, igati viisi katsuda maha lõhkuda ja alla suruda, et see vaene orja rahvas ei saaks ega julgeks kuski mujalt armu ega abi otsida, kui ainult oma saksa mõisnikkude keppide otsast."[2] Tartu sillakohtuniku otsusega keelati Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi koosoleku pidamine Jõgeval 14. juunil 1881. a. Põllumeeste seltsi põhikirja §13 järgi oli põllumeeste seltsil selleks õigus olemas: ,,Seltsi koos olemiste aega ja kohta määrab selts ise..."[3] Tartu põllumeeste selts teatas sellest Peterburi Riigimaade ministeeriumile, kellelt ta sai siis hiljem loa koosoleku läbiviimiseks Jõgeval. Saksa mõisnike otsesel tagakiusamisel oli sunnitud M. Mitt põgenema Peterburi. Peterburisse saatsid saksa mõisnikud nüüd süüdistusi M. Miti kohta ja nõudsid tema kinnivõtmist ja tagasisaatmist Eestisse. 2. aprillil 1882. a. areteeriti M. Mitt Peterburis ja heideti vanglasse. Politseis loeti temale ette saksakeelne kiri, kus nõuti: ,,Mässajate ning tapjate peamees Mart Mitt viibimata kinni võtta ning kange vahi all raudus ära anda (saata Eestisse - I. J.) n. n. e."[4] See kiri oli Võru sillakohtu poolt saadetud. Vanglas rivistumise ajal pidi M. Mitt osa võtma sellest rühmast, kus vangid, ,kas Siberisse, poomiste alla, ehk muu surmani kinni needitud ahelatesse saada pantud..."[5] Köleri energilise tegevuse tulemusel liberaalse siseministri Ignatjevi juures vabanes M. Mitt peagi. Köler ja Jakobson omasid siin suuri teeneid M. Miti võitlusvaimu loomisel balti mõisnike vastu. Samal ajal ergutas J. Köler M. Mitti kirjutama palvekirja oma vabastamiseks balti mõisnike ja kirikuõpetajate tagakiusamistest, ,,kes (J. Köler - I. J.) mind jälle mu kurvastuses trööstis ja kodusid kurvastusi unustada käskis + ning kodumaa tarviduste materjali töötust ülemaks asjaks pidama sundis."[5] Palvekirja kirjutamine toi-

---

1 ,,Sakala" nr. 33, 1881.
2 M. Mitt ,Elu lugu, lk. 158.
3 KM KO ,f. 88, Mitt 6, l. 251.
4 Sealsamas, lk. 241.
5 Sealsamas, lk. 244.

mus M.Mitil rasketes tingimustes,sest teda otsiti Peterburis pidevalt taga.,,Niisugused mured ennast vaenlaste eest varjata ja iga öösi uusi korterisi pidada ja otsida ,tegevad minu kirjaliku töödele,mis kui kokku korjandus meie maa elust üht hoopis vabamad ja rahulisemad olekud oleks nõudnud,suurt takistust."[1] Peterburis oleku ajal oli M.Mitt kirjavahetuses eesti talupoegadega,ta kutsus neid Peterburi teadete saamiseks Eesti kohta ja andis neile seal juhtnööre edasiseks võitluseks.,,Lähemaks ja selgemaks asja tutvustamiseks olin ma mõnd tutavad meie rahva ja riigi sõpra Peterburisse kutsunud..."[2] Peterburis käisid Urmi valla kohaomanik Gustav Daniel ja ajalehetoimetaja J.Järv.

Palvekirja andis M.Mitt üle siseminister Ignatjevile.Peterburis sai M.Mitt teada ka senaator Manasseini revisjoni korraldamisest Liivi-ja Kuramaale.1882.a.veebr. kirjutas M.Mitt senaator Manasseinile märgukirja,kus ta vormistas oma seisukohad Baltimaade agraarsuhete kohta.

Palvekirjade saatmine senaator Manasseini revisjonile 1882.a.sai demokraatliku suuna ja talurahvaliikumise aktiivsuse tõusuks.Põllumeeste seltsides toimus ulatusliku materjali kogumine ja üleandmine senaator Manasseinile.Tartu Eesti Põllumeeste Seltsis koostati M.Miti juhtimisel ulatuslik märgukiri,mis anti üle Manasseini revisjonile.

Senaator Manasseini revisjon võeti talurahva hulgas vastu suurte lootustega,sest selles nähti peatse feodaalsest igandeist ja mõisnike privileegidest vabanemise tähist.Sellist arvamust aitasid veelgi süvendada ajalehed, mis õhutasid palvekirjade andmist.Talupojad arvasid,et Manasseini revisjon oli vastuseks 1881.a. esitatud 9-punktilisele palvekirjale.,,Tegelikult oli Manasseini revisjon ulatuslik nettemanöövr,mille abil tsarism püüdis suunata rahvahulkades levivat rahulolematust reformide ootamise viljatule teele ning tõmmata kohalikku kodanlust se-

---

1 M.Mitt,Elu lugu,lk.226.

2 Sealsamas.

nisest tihedamale koostööle valitsusega."[1]

Manasseini revisjonile esitatud palvekirjade nõudmised kajastasid põhiliselt 1881.a. esitatud 9-punktilise palvekirja nõudmisi: talukohtade kohustuslikku müümist riigi poolt kindlaksmääratud hindadega, rendimaksude alandamist, semstvoreformi laiendamist Baltimaadele, kohtukorralduse muutmist, mõisa- ja talumaade koormiste võrdsustamist, kroonu- ja kirikumõisate maa kruntimist ja talurahvale müümist. Samuti soovitati vabadikele müüa väikesi talukohti, mis oleks leevendanud maapuudust külas.[2]

Selles märgukirjas olid sees ka juba uued nõudmised, mis vastasid kapitalismi arengu vajadustele külas. Nõuti Eesti tihedamat majanduslikku liitmist Venemaaga.

Manasseini revisjonile esitati ka palvekirju maata talupoegade poolt, mis näitas seda, et külasse oli tekkinud kapitalismi arenguga uus jõud - maaproletariaat, kes alustas võitlust oma õiguste eest.

XIX saj. 80-ndate aastate algus oli kõige viljakamaks majandusliku ja poliitilise võitluse ajajärguks Tartu Eesti Põllumeeste Seltsis, mida teostati M. Miti juhtimisel.

VI peatükk

M. Miti elu kõrgperiood ja põhijoonte tema ühiskondlik-poliitilistest vaadetest

M. Miti majanduslikud vaated kujunesid tegelikku olukorda Eestis jälgides ja suurel määral C. R. Jakobsoni ja J. Köleri mõjul. Oma majanduslikud ja poliitilised vaated vormistas M. Mitt 1882. a. märgukirjas Peterburis, mille andis üle senaator Manasseinile. M. Miti seisukohad majanduslikes küsimustes kajastuvad põhiliselt 9-punktilise märgukirja seisukohti. Kogu majandusliku ümberkorraldamise teostamiseks on vaja kaotada balti mõisnike eesõigused, et „Läänemere kubermangudele üht ainulikku lahutamist vana ja uuema aja olukorra ümber säädlemiseks, mõisnikude ja talurahva vahel teha tuleb, ilma milleta võimatu on nimetatud maid ja rahvast suure Venemaaga õnnistavalt ühendada."[1]

Maaküsimuses oli Mitt samal seisukohal nagu Jakobson ja Köler, pooldades talupoja maaomanikuks saamist kõige soodsamate ostutingimuste juures. „Aga seesuguse üle mõistuse hinnaga ostmise läbi on hulk talu ostjaid suure õnnetuse sisse langenud, et ostmise hinna protsentisid kohast sisse teenida ei jõudnud ja talu oksjoni all käest ära pidi kaduma..."[2] Talurentnike olukorra parandamist nägi M. Mitt kindlate rendihindade maksmapanekus riigivalitsuse poolt. „Sellepärast on tarvis, et kõik rendi kohad ja rahva käes orjuse all olevad maakohad talurahvale kroonu poolt takseerimise läbi ära saaksivad müüdud..."[3] M. Mitt nõudis mõisnike poolt kasutavate ebakindlate maaarvestamissuuruste sajandike ja taalrite asendamist riigi poolt määratud maaarvestamise suurusetessatiiniga. M. Mitt esitas oma märgukirjas näiteid, kus mõisnikud suurendavad sajandike ja taalrite arvu. Näiteks oli Kose kihelkonna Ojasoo Teriku talu maa väärtus 1880. a. 33sajandikku, 1882. a. aga 52 sajandikku.[4] Selle ärahoidmi-

---

1 M. Mitt, Elu lugu, lk. 188.

2 Sealsamas, lk. 194.

3 Sealsamas.

4 Sealsamas, lk. 195.

seks nõudis M.Mitt, ,,et kõik maad,olgu need müüdud ehk müümata,tessatiini järele ja kroonu poolitse maamõõtja takseerimise läbi tema väärt arv saaks jagatud ja maa rendi ning müümise hind kindla põhja peale säetud."[1] M.Mitt astus ka teravalt välja mõisnike poolt teostatud talumaade mõisastamise vastu,kuna „mõisnikud palju külasid ja talusid ära hävitanud,neist enestele karjamõisad teinud ja ehk ka mõisamaade külge võtnud."[2] Mõisastatud talumaade suhtes oli M.Miti nõudmine,et need antaks tagasi talupoegadele:,,... et valdadele nende küljest äravõetud maad jälle tagasi saaksivad antud,mis läbi vabadikkude maa puudus täiesti ära kaoks."[3]

M.Mitt pooldas ka vaesematele inimestele(popsidele, teenijatele,käsitöölistele) väikeste talukohtade müümist:,,kui niisuguseid väiksemaid kohtasi rahvale nende parajaks asutamise paigaks sisse saaks seatama..."[4] Ta märkis,et suuri talukohti ei suudaks nad osta ja pealegi ei jätkuks kõigile suuri talusid.Väikekohtade müümine soodustaks Miti arvates ka käsitöö arengut.Et talu-omanikke küllaldaselt tööjõuga varustada,selleks soovitas M.Mitt sulastele anda väikesed maalapikesed,mille eest nad teeksid tööd taluomanikele.Sellisel teel oleks kindlustatud sulaste kinnihoidmine talude juures.,,Sulaste loomus käib põlluharimise pääle,siis oleks neile maapalka anda,et nad iseenestele ka põldu võivad harida ja selle põllu eest peavad nemad siis peremeest teenima."[5] Siin väljendus M.Miti klassiseisukoht,kes võitles taluomanike ja rentnike eesõiguste eest,säilitades aga kehvtalurahva kapitalistliku ekspluateerimise.

Maapuudust lahendamise võimalust eesti külas nägi M.Mitt kirikutelt maa äravõtmises ja selle müümises talupoegadele.Ta nõudis, ,,et kiriku mõisa maad saaksivad kirikhärrade käest ära võetud ja talurahvale ära müüdud... ja rahvas saaks ühe hea jao maad maa puudust vähendamiseks ja kasulikuks pruukimiseks eneste kätte."[6]

---

1 M.Mitt,Ilu lugu,lk.197.
2 Sealsamas,lk.196.
3 Sealsamas,lk.197.
4 Sealsamas,lk.94.
5 ENSV RAKA?,f.1858,nim.1,sü.837,l.21.
6 M.Mitt,Ilu lugu,lk.200.

Mõisamaade äravõtmist ja selle müümist talupoegadele M.Mitt oma nõudmistes ei esita.

Teravalt astus M.Mitt välja teorendi vastu,mis suruti talupoegadele peale rendi-ja ostulepingute kaudu. Need lepingud viisid paljud talupojad laostumisele.,,Nõnda sama on pea aegu igas mõisa veel teo orjuse maade rendi maksude täiesti pruugiks ja kasvamas,mis põllumeeste edasi jõudmist täiesti kinni paneb."[1] Väljapääsu näeb M.Mitt selles,et ,,üks kindel säetud rent,ja üks uus kohus võtaks seda vastu,ning mõisa ei võiks tublimaid ehk üle üldse kõiki ilma armuta omast kohtadest välja pilduda."[2]

Terava kriitika alla võttis M.Mitt ka nn.uued teo-orjuse vallad,kus talupojad kandsid suuri teoorjuse lepinguid.Need,,vallad"moodustati mõisnike korraldusel endistest mõisa metsadest ja ääremaadest,mis jaotati 3-3,5 tessadiinilisteks talukohtadeks.Orjus sellise maalapi eest oli ränk:3päeva nädalas,ehk 156 päeva aastas.[3] Kokku moodustasid maksud sellistel renditalupoegadel 30-40 rubla aastas tessatiini eest.Sellistes rasketes teorendi tingimustes talupojad tavaliselt laostusid.,,Vaene ja vilets!Sagedasti ilmuvad need inimesed nagu nälginud varjud ja nartsu kogud leiva palukest ja riideid kerjates taludesse."[4] M.Mitt nõudis,et,,seesugust eba teo orjust sarnaste asutatud valdade jaurtsikute pealt ära kaotada ja neile kroonu poolt kindel raha rent asemele säädida...ja ostmise peale need kohad nende rentnikudele päriseks müüdud võiksivad saada,mille läbi üksi võimalik on niisugustest rõhutud teo orjadest uusaid põllumehi kasvatada."[5] M.Mitt astus välja ka mõisnike seisukohtade vastu.kes püüdsid näidata,et kõrged rendihinnad parandavad talupoegade olukorda.

M.Mitt võitles ka teiste feodaalsete igandite vastu,nagu maksude ebavõrdne jaotamine mõisa-ja talumaa peale,teetegemise ja küüdikohustused,mõisapolitsei kahjulik tegevus.jne.

---

1 M.Mitt,Ilu lugu,lk.189.
2 Sealsamas,lk.203.
3 Sealsamas,lk.190.
4 Sealsamas,lk.191.
5 Sealsamas.

Nende feodaalsete igandite säilimise tingimustes saab „terve rahva haridus ning majapidamise edenemine täiesti kinni peetud, kus vastastikust elust ja riikliku kasude kasvamisest sugugi juttu ei või olla."[1] Talukohtade müümisel jätsid mõisnikud taludele peale maamaksud, tee- ja küüdikohustused, millistest mõisamaad vabastatud. „Kuida seda mööda läinud ajast oleme tundma õppinud, kus esimesed mõisa maad priiks maksu, aga rahva käes olevaid maid maksu kandjaks maaks säädsid."[2] M. Mitt nõudis nende maksude ja kohustuste ühtlast jaotamist mõisa- ja talumaade peale vastavalt maa suurusele. „Sellepärast on tarvis, et need maa maksud ja koormatused kõikide maade peale ja dessatini arvu järele ära saaksivad jaotatud niihästi valla, kui ka mõisa maade peale ühe võrra."[3]

M. Mitt nõudis ka mõisapolitsei kaotamist, kes segas kihelkonnakohtu ja vallavalitsuse tegevusse vahele mõisnike huvides. „Sellepärast on ainulukult vaja, et mõisa politsei ja nende valitsused oma suurte segadustega terve maa ja rahva kasuks ja rahu elu sigimiseks ära kaotatud saaksivad."[4]

M. Mitt astus välja ka sakslaste kohtusüsteemi vastu, kus „kehvema inimestel õigust saada võimalik ei olegi."[5] Konkreetsete faktidega näitas M. Mitt, et maaomavalitsustes on võim sakslaste käes, kes ei vii iialgi ellu seadusi, mis vastaksid talupoegade huvidele, „sest 2 protsenti saksu ei või ju rüütlitega mitte 98 protsenti talurahvale iialgi kasulisi säädusid teha..."[6] Balti mõisnikud viivad ellu seadusi ainult oma huvides. „Kui ka Peterburist talupoegadele õigust härja suuruselt välja tuleb, aga kuni ta siia saab ei ole temast enam kirbu suurustki järele jäänud."[7] Nende feodaalsete igandite kaotamiseks soovitas M. Mitt viia Baltikumis ellu vene kohtu ja semstvoreformid. „Sellepärast on ainult tarvis,

---

1 M. Mitt, Elu lugu, lk. 186.
2 Sealsamas, lk. 188.
3 Sealsamas, lk. 189.
4 Sealsamas, lk. 193.
5 Sealsamas, lk. 213.
6 Sealsamas, lk. 188.
7 Sealsamas, lk. 154.

et need maa nõu päevad kõikide seisuste kätte langeksi - vad,näituseks:semsto säädlus,mille läbi üksina võimalik kõiki säädelmusi üleüldise kasulikuma põhja peale rajada."[1]

M.Mitt võitles ka eesti keele õiguste ja tõelise ilmaliku hariduse eest.1881.a. Riias toimunud põllumajandusliikul kongressil oli kuulutatud saksa keel esimeseks keeleks, kuid kuberneri loal võis siin vene keeles ja ka teistes keeltes kõnelda.Nõupidamisel lubati esineda ka M.Mitil, kuzid ühtlasi selle tingimusel,et ta mitte eesti keeles, vaid saksa keeles räägiks.Vaatamata komisjoni preisidendi Kuramaa mõisniku von Öttingeni tingimusele ,pidas M. Mitt kõne eesti keeles.Sakslaste poolt võeti eesti keele kõnelemine halvustavalt vastu,sest eesti keelt ei peetud üldse täisõiguslikuks keeleks.,,Kõik lauas istujad mõisniku härrad kergitasid oma päid siin iseäranis kõrgemale ja üks kurb ,nagu kohutatud pilk paistis nende kõikide silmist."[2] M.Mitt tundis uhkust oma eesti keele üle,et ta võis sellega esineda võrdselt koos saksa keelega.See oli juba täieliku eesti rahvusliku eneseteadvuse väljakujunemine rõhutud rahva seisundist.

M.Mitt oli uue kirjaviisi poolt ja ta pooldas ilmalikku kirjandust,mis on vaba usust, ,,sest uus peab olema vaba rahvusliku prii meeleline,aga(mitte -I.J.) vana paavstlik ja orja meeleline:sest priiuse teadus kergitab iga elavat inge,aga pitsitus pigistab ja surub kõik elu ärkused kokko."[3]

M.Mitt astus välja keeli iseseisvumise eest kiriku eestkoste ja valitsemise alt.MMitt kirjutas,et praegu,,seisab rahva koolmeistrite elu ja õnn kirikuhärra,kui ühe mõisa ehk maavalitseja härra käes."[4] Kooliõpetajad võisid kõnelda ainult nendest küsimustest,mida lubasid kirikuõpetajad.M.Mitt arvas ,et kirikuõpetajatelt maa äravõtmise korral saaksi nad tegelda ainult usuliste küsimustega.,,Kirikhärradel oleks aga palju kergem ja lahkem oma

---

1 M.Mitt,Elu lugu ,lk.188.
2 Sealsamas,lk.138.
3 Sealsamas,lk.111.
4 Sealsamas,lk.198.

vaimuliku talitusi toimetada ja nad ei pruugiks ennast kui tähendatud poliitika tegevustega vaevata."[1] Koolid soovitas vene haridusministeeriumi alla võtta. ,,Sest kui meie külakoolid saaksid kirikust lahti kistud ja ministeeriumi alla säetud, siis saaks meie suur töö ja vaev, mis vere higis oleme üles ehitanud üleskistud (täide viidud - I.J.)"[2]

Eesti rahva olukorra paranemist lootis M.Mitt saavutada liidus vene rahvaga. Ta kirjutas, et ,,oma sugu rahvast vene rahvà kui vennas rahvaga kokku liita, teade, et meie vä väikese eesti rahva õnn ja elu paranemine ainult vene rahvale liginemine on ja kõrge riigivalitsuse armust sünnitataks e."[3]

Seega näeme, et M.Mitil olid oma aja kohta vägagi progressiivsed ühiskondlik-poliitilised vaated.

1883.a. sügisel loobus M.Mitt Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi preisidendi kohalt tervislikel põhjustel. Ta valitakse seltsi aupreisidendiks, kuid loobus peagi osavõtmast Tartu põllumeeste seltsi koosolekutest. Uueks preisidendiks valiti maamõõtja Jakob Tülk, kelle tegevuse ajal läheb Tartu põllumeeste seltsi tegevus allamäge. Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi tegevuse allakäik on tingitud rahvusliku liikumise allakäigust, mis algas XIX saj. 80-ndate keskpaigast alates. Rahvusliku liikumise allakäigu põhjused peitusid kapitalismi arengus, mis viis klassidiferentseerumise ja klassiantagonismi kasvamisele eesti rahvuses endas. ,,Klassiantagonism ja klassivõitluse teravnemine rahvuses endas oli seega kodanliku rahvusliku liikumise allakäigu peamiseks põhjuseks."[4]

Klassilise diferentseerumise konkreetseks näiteks on 1881.a. rahvaloendus, mille andmeil oli Eestis: 47420 talupere meest, 57301 kehvtalupoega-väikekohapidajat, poolterameest jne., 17387 vabadikku-popsi, 138768 taluteenijat ja 47216 mõisamoonameest ja teenijat.[5] Talumaadel likvidee-

---

1 M.Mitt, Minu lugu, lk. 200.
2 Sealsamas, lk. 211.
3 Sealsamas, lk. 498.
4 K.Siilivask, lk. 290.
5 Sealsamas, lk. 289.

riti 80-ndail aastail arvukalt endiste teosulaste ja vabadike maalappe, sest raharendile ja talude päriseksost-misele ülemineku ei olnud enam vaja teosulaste kaadrit. Kujunes välja mõistööliste kiht ja sulaste kaader suurtalude juures, said uueks revolutsioonilis eks jõuks eesti külas. Ülaltoodud rahvaloenduse andmetest näemegi, et kolm viimast rühma -üle 20000 inimese - olid tootmisvahenditeta, kes pidid müüma oma tööjõudu. Eesti jõukas talupere-mees oli tõusnud mõisniku kõrval eesti maaproletariaadi ekspluateeriaks.

Rahvusliku liikumise allakäik tõi kaasa ka eesti rahvuslike seltside allakäigu. 1884. a. suletakse Aleksandria-kooli abikomiteed, 1892. a. Eesti Kirjameeste Selts jne. Rahvusliku liikumise allakäigule aitas kaasa ja kiirendas seda venestamispoliitika. Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi allakäiku püüdis pidurdada J. Tülk, kuid ta ei olnud sellek s suuteline. Ka tema loobus hiljem aktiivsest tegevusest Tartu põllumeeste seltsis, korraldas ainult näitusi ja pidas igavaid kõnesid. „Minu (J. Tülgi - I. J.) poliitika on põllumajanduslikkude kõnede pidamine ja näituste korraldamine."[1] Põllumeeste seltside tegevus elustus uuesti XIX saj. lõpul, kuid siis juba kodanlik-natsionalistliku külakodanluse ainujuhtimisel. 1898. a. sai Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi preisidendiks Jaan Tõnisson.[2]

Ka 90-ndail aastail jälgis M. Mitt hoolega kiiresti kiiresti allamäge minevat eesti põllumeeste seltside tegevust. Allakäigu põhjusi ega nägi M. Mit peamiselt venestamispoliitikas, mis takistas seltside kokkukutsumist koosolekuteks, samuti preisidendi J. Tülgi tegevuses. M. Mitt astus endiselt välja talurahva kui terviku eest, mõistmata, et XIX saj. lõpul talurahvas kui feodaalne klass lakkas eksisteerimast ja kihines paratamatult vastavalt kapitalismi arenemisele. Seepärast ei leidnud Miti võitlus 90-ndais aastais enam töötava talurahva hulgas vajalikku toetust, mis viiski M. Miti eraldumisele rahvuslikust liikumisest.

---

[1] Tartu näituse album, Tartu 1939, lk. 30.

[2] A. Kruusberg, lk. 20.

Kokkuvõttes võime märkida, et M.Miti võitles kapitalismi arenemise ameerikaliku tee eest põllumajanduses. M.Miti majanduslikud nõudmised olid kodanlik-demokraatlikud, mis viisid kodanlik-demokraatliku revolutsiooni poole, kuid tema võitlusmeetodid ei olnud revolutsioonilised, vaid reformistlikud. Tollaegsetes tingimustes ei olnud tsaarivalitsus ega mõisnikud nõus täitma M.Miti poolt ülestõstetud nõudmisi. Seega tema nõuded, olles vastuolus kohaliku balti mõisnike omavalitsuse ja kogu Venemaa absolutistliku süsteemiga olid oma sisult revolutsioonilised, vaatamata sellele, et nende väljendaja ei valinud oma eesmärkide teostamiseks revolutsioonilist teed.[1]

Oma elu lõpuaastail XX saj. algul M.Mitt pettus reformistlikust suunast, sest talurahva vabastamine mõisnike vägivallast ja orjastavatest feodaalkorra igandites tsaarivalitsuse abil ei teostunud. Sellega varises ühtlasi kokku M.Miti usk tsaarivalitsusse, kes ainult näiliselt, „hoolitses" talurahva olukorra parandamise eest. Uute revolutsiooniliste veendumuste väljakujunemisele aitasid kaasa juba M.Miti isiklikud läbielamised Peterburis 1882.a., kus ta oli jäetud ilma tsaarivalitsuse kaitsest. Siin, 1882.a., kirjutas M.Mitt: „Ma lootsin lidlalt, et kui need (sakslased - I.J.) ülekohtuselt mu kallale tulevad, siis kaitseb kõrge ja vägev riigivalitsus. Aga nagu nüüd näha võin, olen ma ennast omis arvamisis ja lootusis petnud. Otse see riigivalitsus, kellele ma surmani truu olen tahtnud ja püüdnud olla, jätab nüüd meie rahva ja riigi vaenuliste tapa ohvriks. Surmaku mind riigivalitsus siin samas paigas, siis ma õiglaste surma olen surnud ning mu veri on riigi kasuks ohvriks langenud."[2] „Kui siis meie riigi valitsus mind tõeste ei peaks kaitsma ehk mitte kaitsta julgema, siis antagu mulle luba, et ma ennast ise nende vägivalla vastu kaitsen."[3] Sellest näitest näeme, et M.Mitis on löönud kõikuma usk tsaarivalitsusse. Temas hakkas tekkima juba aktiivse võitleja suund. Sellise võitluse juurde viis M.Mitti olukorra sügavam mõistmine.

---

1 E.Jannsen, lk. 72.

2 M.Mitt, Elu lugu, lk. 231.

3 Sealsamas, lk

Hiljem 1905 -1907.a. revolutsiooniliste sündmuste üle-elamine viis M.Miti juba lähedale revolutsioonilisele võitlussuunale. Pöördudes Mihkel Veske mälestuse poole, kirjutas M.Mitt,,Sina hingad õndsas rahus. Aga meie ootame piinlikus olekus parandusi. Meile lubati konstitutsiooni, aga selle asemele saime,,sõja seaduse!"...ja edasi:, ,,Kui dr. Veske nüüd elaks! Ta ütleks vististe, Tehke meid ja tervet Vene maad Büirukraatia valitsusest vabaks ja pange tõsine konstitutsioon maksma..."[1] Seega jõudis ka M.Mitt kõrges vanaduses revolutsiooniliste sündmuste läbielamise tulemusel majanduslike küsimuste kõrval ka poliitilistes küsimustes kodanlik-demokraatliku revolutsiooni seisukohtadele.

---

[1] M.Mitt, Minu lugu, lk. 338.

Kokkuvõte

M.Mitti võib täie õigusega paigutada rahvusliku liikumise kodanlik-demokraatliku suuna juhtide C.R.Jakobsoni ja J.Köleri kõrvale.M.Mitt pärines ise lihtrahva hulgast, mis lähendas teda rõhutud eesti rahvale.Oma varajasema tegevuse käigus mõisavalitsejana oli ta näinud teorest vägivalda ja omavoli eesti rahva kallal balti mõisnike poolt. M.Mitil tuli endal võidelda majanduslike raskustega algul mõisarentnikuna,hiljem taluomanikuna.Kokkupuuted demokraatliku suuna juhtivate tegelastega:C.R.Jakobsoniga,J.Köleriga ja M.Veskega aitasid kaasa M.Miti majanduslike ja poliitiliste vaadete väljakujunemisele.

70-ndate aastate algusest peale sai M.Mitt aktiivseks tegelaseks Tartu Eesti Põllumeeste Seltsis,võidelides balti mõisnike ja J.V.Jannseni klerikaalse suuna vastu.1874.a. asus M.Mitt Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi ettevõtsa,kus viis ellu demokraatliku suuna programmi talupoegade olukorra parandamiseks.Tartu Eesti Põllumeeste Selts tegeles 70-ndatel aastatel ja80-ndate aastate algul ulatusliku eesrindliku agrotehnika propaganda ja karjakasvatuse levitamisega taludes.Kuid selle kõrval oli ta ka organiseeritud võitluse baasiks saksa mõisnike privileegide ja feodaalkorra igandite vastu.M.Mitt viis edukalt ellu kodanlik-demokraatlikku programmi vaba kapitalistliku arengu eest,mis oligi põhiliseks aluseks Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi edukale tegevusele.M.Miti majandusprogramm vastas sellel perioodil tootlike jõudude arengu vajadustele,seega oli tema tegevus progressiivne.

M.Mitti võime nimetada kodanlik-demokraatliku talurahva ideoloogiks.Tema kohta vastab täielikult V.I.Lenini iseloomustus:„Talupoeg-omanik Venemaal seisab veel otsustava ja üldrahvaliku demokraatliku liikumise lävel, millele ta peab paratamatult kaasa tundma.Tema võitleb alles palju rohkem seisuslik-pärisorjuslike privileegide vastu...kui kaitseb oma priviligeeritud olukorda."[1] M.Miti

---

[1] V.I.Lenin,Teosed,6 kd.,lk.113.

võitlusvormiks tema tegevuse käigus jäi reformistlik meetod, sest ta lootis talupoegade olukorra parandamist reformide teel tsaarivalitsuspoolt.

Rahvusküsimuses asus M.Mitt kindlalt eesti rahvuse õiguste kaitsele pidades eestlasi võrdseks sakslastega. Hariduskküsimuses pooldas ta koolide vabanemist balti mõisnike ja kiriku ülemvõimu alt, ilmalike ainete õppimist koolides ja vene keele suuremat osatähtsust saksa keele kõrval. Koolid soovitas ta allutada vene haridusministeeriumile.

M.Miti aktiivne tegevus Tartu Eesti Põllumeeste Seltsis ei olnud vastuvõetav balti mõisnikele ja nende käsilastele, kes alustasid vihast võitlust M.Miti ja Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi vastu.

XIX saj. lõpul oli ajaloo areenile ilmunud uus jõud - töölisklass. M.Miti piiratus seisis selles, et ta ei näinud uut revolutsioonilist jõudu proletariaati ega tema osa ajaloos. M.Mitt ei mõistnud, et talurahvas tulevikus saavutab töölisklassi juhtimisel vabaduse. M.Mitt jäi endiselt talurahva ideoloogiks, kes võitles talurahva huvide eest, eelkõige taluomanike ja talurentnike huvide eest mõisnike vastu. Olukord, kus M.Mitt ühest küljest oli demokraatliku suuna võitleja antidemokraatliku suuna vastu, teisest küljest ei näinud tõusvat klassi-proletariaati, pidi paratamatult kaasa tooma teatud isolatsiooni, mida me näemegi M.Miti tegevuses XIX saj. lõpul.

M.Mitt elas üle 1905 - 1907.a. revolutsiooni, mis ~~ar~~ arendas edasi tema ühiskondlik-poliitilisi vaateid. Ta jõudis nüüd veendumusele tsaarivalitsuse reaktsioonilises olemuses ja lähedale revolutsioonilise võitluse vajaduse mõistmisel.

Olles rahva keskelt oli M.Mitt oma kodumaa tuline patrioot, kes võitles feodaalse ning rahvusliku ikke purustamise eest ja otsis pingutatult teid eesti talurahva olukorra parandamiseks.

M.Mitt jääb ka tulevikus püsima XIX saj. eesti rahvusliku liikumise kodanlik-demokraatliku suuna ühe tähtsama esindajana, kelle osa eesti rahva ajaloos on olnud küllaltki suur.

Kasutatud kirjandus

I Marksismi-leninismi klassikud

1. Lenin, V.I., Vene sotsiaaldemokraatia agraarprogramm, Teosed, 6. kd., Tallinn 1952.

2. Lenin, V.I., Sotsiaaldemokraatia agraarprogramm 1905-1907. aastal toimunud esimeses Vene revolutsioonis, Teosed, 13. kd., Tallinn 1953.

3. Lenin, V.I., II Internatsionaali krahh, Teosed, 21. kd., Tallinn 1953.

II Monograafiad ja üldteosed

1. Eesti NSV ajalugu, kolmes köites, I kd., Tallinn 1955.

2. Eesti NSV ajalugu, Toimetanud G. Naan, Tallinn 1957.

3. Eesti rahva ajalugu, III kd., Tartu 1927.

4. C.R. Jakobsos ja tema ajastu, Toimetanud E. Jansen, Tallinn 1957.

5. Kruus, H., Eesti ajaloo lugemik III, Tartu 1929.

6. Kruus, H., Eesti ajalugu kõige uuemal ajal, I kd., Tartu 1927.

7. Kruus, H., Eesti ajaloost XIX saj. II poolel, Tallinn 1957.

8. Kruusberg, A., Venestamise tulekul, Tartu 1922.

9. Kruusberg, A., Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi algpäevilt, Tartu 1926.

10. Käbin, A., C.R. Jakobson kui eesti põllumeeste juht, Tallinn 1933.

11. Köstner, N., Teoorjuse lagunemine ja maaproletariaadi tekkimine Liivimaal, Tartu 1927.

12. Loone, L., Mõningaid lisaandmeid J.V. Jannseni kokkuleppeist saksa mõisnikega 1868. a., „Looming" nr. 11, 1954.

13. Naan, G., Eestlaste liitumine rahvuseks ja rahvusliku liikumise tekkimine, „Eesti Bolševik" nr. 8, 1946.

14. Põhijooni majandusliku mõtte ajaloost Eestis XIX sajandil, Toimetanud L. Brutus ja L. Loone, Tallinn 1958.

15. Siilivask, K., Rahvuslik liikumine Eestis XIX sajandil, „Looming" nr. 2, 1957.

16. Vassar, A., Agraarsuhetest Eestis XIX sajandi 60 - 90-ndail aastail, ENSV Teaduste Akadeemia, Baltimaade rahvamajanduse ajaloost, Tallinn 1956.

III Perioodika

1. „Eesti Postimees", aastakäigud 1868, 1869, 1870, 1873, 1877, 1881, 1882.

2. „Eesti Põllomees", aastakäigud 1869, 1870.

3. „Sakala", aastakäigud 1879, 1881.

4. „Tartu Eesti Seitung", aastakäik 1881.

5. Tartu näituse album, aastakäikud 1933, 1935, 1939.

IV Arhiivfondid

Eesti NSV Riiklikus Ajaloo Keskarhiivis Tartus (ENSV RAKA):

Fond 1858 - Eesti Põllumeeste Selts Tartus.

~~Fond~~

Eesti NSV TA Friedrich Reinhold Kreutzvaldi nimelises Riiklikus Kirjandusmuuseumis Tartus (KM):

Fond 117 - M. Mitt' ülestähendused 1899 - 1900.

Fond 88 - M. Mitt 6.

Koopiad 65 - Mart Mitt'i Ilu lugu, Aia luguga ühendatud viisil Kirja panema hakatud.

Koopiad 35:9-6. R. Jakobsoni 7 kirja M. Mitile.

Sisukord

lk.

Sissejuhatus ---------- 4

1. Sotsiaal-poliitiline olukord Eestis XIX saj. II poolel ja kodanlik-rahvuslik liikumine ---------- 8

2. M. Miti kujunemine rahvusliku liikumise demokraatliku suuna tegelaseks ja tema tegevus tartu põllumeeste seltsis aastail 1870-74 ---------- 21

3. M. Miti valimine Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi preisidendiks ja ta võitlus balti-sakslaste mõjuvõimu vastu seltsis aastail 1874-1877 ---------- 40

4. Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi tegevus M. Miti juhtimisel uute progressiivsete põlluharimisviiside levitamisel. Põllumajandusnäitused ---------- 49

5. Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi osa võitluses feodaal-pärisorjusliku korra igandite vastu Eestis ---------- 58

6. M. Miti elu lõpuperiood ja põhijooni tema ühiskondlik-poliitilistest vaadetest ---------- 72

Kokkuvõte ---------- 80

Kasutatud kirjandus ---------- 83